

КРУГЛИЙ СТІЛ “СОЦІАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ В ДИСКУРСІ СУСПІЛЬНИХ НАУК”

19 лютого 2008 року в конференц-залі Інституту соціології НАН України відбулося засідання круглого столу на тему “Соціальні інтереси в дискурсі суспільних наук”. Подані матеріали представляють ключові моменти міждисциплінарного дискурсу соціологів, філософів та психологів, присвяченого проблемам концептуалізації категорії “соціальний інтерес”. Зокрема, обговорюються питання феноменології соціально-групових та особистісних інтересів і розглядаються особливі інтереси різних соціальних груп. Концепт соціального інтересу досліджується у контексті ціннісної свідомості, а також розглядаються питання соціальних інтересів та псевдоінтересів і механізми та форми їх реалізації.

Abstract

On February, 19, 2008 the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine conducted round table on social interests presented in the discourse of social sciences. The papers given below highlight key problems of interdisciplinary discourse between sociologists, philosophers, and psychologists concerning conceptualization of the social interest category. Particular attention is paid to phenomenology of social, group, and personal interests, as well as special interests of various social groups. The concept of social interest is discussed in the context of value consciousness. Social interests and pseudointerests along with mechanisms and forms for their realization are also examined.

ВАЛЕРІЙ ВОРОНА,

академік НАН України, директор Інституту соціології НАН України

Вступне слово

Сьогодні на круглий стіл винесено питання про соціальні інтереси. Ми запросили представників усіх соціогуманітарних наук: філософів, соціологів, економістів, політологів, психологів. Проблема стосується всіх нас. Хоча всі нібито знають і згодні, що людьми і світом рухають інтереси, коли справа доходить до практики, питання про співвіднесеність економічних, моральних і соціальних інтересів та реальний вплив їх на поведінку залишається поза соціогуманітарним науковим дискурсом. Я вважаю, що такий круглий стіл, в якому беруть участь юристи, економісти, соціологи, політологи, нам дуже потрібен; інакше ми не розбе-

ремося в проблемі інтересів. Є певний зв’язок між потребами, інтересами, цінностями й поведінкою. Коли немає комплексного підходу, кожен розглядає свій рівень, і реальні причини соціальної поведінки, дій соціальних груп залишаються остаточно не з’ясованими. Тому я сподіваюся, що таке обговорення справді буде корисним не лише для теорії, а й для практики. Я надаю слово Ігореві Орестовичу Мартинюку, щоб ми розпочали дискусію з обговорення можливостей міждисциплінарного дослідження інтересів.

ІГОР МАРТИНЮК,

доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України

Можливості міждисциплінарного дослідження проблеми інтересів

Шановні колеги! Радий вітати усіх, кого зібрав у цій невеликій аудиторії інтерес до інтересу. Якби раптом серед нас опинився такий великий фахівець із проблеми інтересів, як булгаковський пан Воланд, і надумав замість свого традиційного щорічного балу провести конференцію науковців усіх часів і народів, які у своїх розвідках так чи так заторкували питання інтересів, то і йому з його надприродними можливостями навряд чи вдалося б створити приміщення, яке вмістило б усіх зацікавлених, бо ця проблема справдавна перебуває в центрі уваги суспільствознавців.

Від початку категорія “інтерес” була створена задля позначення реальних причин суспільних та індивідуальних дій. Перші здогадки щодо інтересів як рушійної сили розвитку суспільства і людини можна відшукати як у філософів античних часів, так і в давньокитайських та давньоіндійських мислителів, що вказує на закономірність використання інтересу в будь-якій категоріальній схемі світопояснення. Згодом упродовж багатьох століть, коли пізнання суспільних явищ залишалося недиференційованим на окремі наукові дисципліни, усталилася багатостадійна традиція переосмислення змісту поняття “інтерес”, який оновлювався й модифікувався під час кожної зміни наукової парадигми.

Зумовлений кардинальними змінами у способі виробництва, суспільних відносинах, світогляді, засобах і рівні теоретичного пізнання поділ суспільствознавства на окремі науки, з одного боку, призвів до поглибленого вивчення й теоретичного осмислення сутності категорії “інтерес”. З іншого боку, на певний час, поки в науці превалювали аналітичні методи, було втрачено цілісність сприйняття всього проблемного поля поняття інтересу.

Найбільш бурхливо, починаючи з XVIII–XIX століть, відбувалося запровадження категорії інтересу до наукового обігу в **економічній науці**. Вивчаючи суспільні форми виробництва і розподілу, обміну і споживання матеріальних здобутків, вона концентрувалася на взаємозв’язку предмета потреби з її усвідомленням під кутом зору панівних економічних відносин. Починаючи від Адама Сміта з його концепцією “економічної людини”, інтерес зусиллями Д.Рікардо, Дж.Міля, І.Бентама та ін. набув значення універсального мотиву, що відтворюється у різних іпостасях на підставі дії механізму конкуренції.

Принципово інакше інтерес був задіяний у марксистській науковій парадигмі — як підстава для класового єднання, мотивувальний чинник формування революційних практик “класу, що сходить”.

Специфіка сучасного економічного тлумачення інтересу полягає в його інтерпретації як об’єктивної необхідності задоволення як наявних, так і очікуваних потреб суб’єктів на засадах їхньої взаємодії, зумовленої характером чинних у суспільстві економічних відношень.

Психологія, своєю чергою, використовує поняття інтересу для пояснення того, яким чином суб’єкти соціальної взаємодії сприймають і відтворюють у своїй уяві об’єктивну реальність крізь призму власних потреб. Інтерес характеризується єдністю мотиваційного, ціннісно-емоційного та вольового компонентів, виступаючи як стале прагнення до пошуку певних, соціально зумовлених засобів задоволення потреб. Вивчення внутрішньої структури та механізмів дії інтересів, зв’язку їх з іншими психічними властивостями, станами та процесами, що береться у динаміці процесу соціалізації індивіда, становить окремих, але необхідний для комплексного розуміння проблеми зріз.

До арсеналу **правової науки** категорія “інтерес” увійшла як одна із засадових, бо ще у практиці давньоримського судочинства інтерес виступав як смислотворчий і системовпорядковувальний чинник. Найповніше пізнавальний потенціал інтересу виявляється у правовій теорії інтересів, де право розглядається як закріплений у законодавстві інтерес. Широко відомою є марксистська формула інтересу як перетвореної на закон волі панівного класу.

У сучасних теоріях права побутують різноманітні погляди як на епістемологічну природу інтересу, так і на його правову функцію. Але загальновизнаним є зростання цікавості до соціальної зумовленості правових норм, соціальної легітимації нормотворчості завдяки інститутам громадського впливу на владу, державу і законодавство. Правовідносини постають як певний простір, де відбувається зіставлення інтересу суб’єкта оцінки з інтересами інших учасників правовідносин. Таким чином, процес правового регулювання життєдіяльності суспільства виступає як форма соціального самоконтролю, що його джерелом і механізмом генези слугує не що інше, як інтерес.

Політологія тривалий час розглядала інтерес як головну ланку марксистської політичної доктрини, двигун історії, що внаслідок непримиренної суперечливості інтересів класів-антагоністів зумовлював історичний поступ. Згодом, від кінця ХІХ–початку ХХ століть до класового аналізу долучилася проблематика функціонування політичних рухів, партій та організацій.

Сучасна політична наука вбачає у вивченні інтересів можливість сприяти їх вчасному задоволенню, погодженню і координації, що дало би змогу запобігати соціальним кризам та аномаліям. Ускладнення суспільної структури, а відтак, взаємодії різних соціальних акторів вимагає своєчасного удосконалення методів вивчення і моніторингу не тільки актуальних, а й насамперед кожного потенційного конфлікту інтересів, що вможливило би прийняття ефективних соціально-політичних рішень та вживання адекватних заходів.

Так чи так, немає сумнівів, що сьогодні поняття інтересу має складну, синтетичну, багаторівневу структуру як одне з базових наукових уявлень щодо механізмів функціонування суспільства. Категорія “інтерес” акумулювала в собі, окрім соціологічного змісту, аспекти й ракурси розгляду, які відносяться до предметної царини інших наук про людину та соціум — психології, політекономії, права, етики, естетики, політології, теорії управління тощо. Вважаю, що на часі відновлення цілісності уявлень про інтерес, які ґрунтувалися б на міждисциплінарному підході, що допомогло б осмислити та здійснити синтез здобутків різних наук. Підвалинами такого синтезу має стати саме соціологія, котра за своїм предметом має всебічно охоплювати всю систему соціальних зв’язків.

АНАТОЛІЙ ЄРМОЛЕНКО,

доктор філософських наук, завідувач відділу соціальної філософії Інституту філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України

Інтегративна роль соціальних інтересів

Це, мабуть, дуже добре, що ми тут зібралися на такому міждисциплінарному обговоренні з метою дослідити і домовитися, що ж таке соціальний інтерес і що таке інтерес загалом та як його досліджувати. Я хочу в першій частині свого виступу висвітлити те, з яким методологічним багажем ми маємо підходити до цієї проблеми. Як виявити інтерес? Славнозвісний приклад Макса Вебера: коли чоловіча рубане дрова, то в чому полягає смисл його дії? Тут можна сказати, що така проблематичність виявлення смислу, власне, стосується інтересу: можливо, інтерес цього чоловіка полягає в тому, щоб нарубати дров і натопити грубу, а може, він просто хоче зігрітися або посварився з дружиною і хоче зігнати роздратування тощо. В чому ж його інтерес? Справді, одна річ феноменологічне дослідження, з погляду соціології, яка прагне проникнути до смислів, інша позиція — позитивістське, описове дослідження, коли ми фіксуємо й описуємо ті факти, які спостерігаємо, і постаємо як зовнішні спостерігачі. Принаймні, ми можемо говорити про два такі пізнавальні підходи в соціальній теорії: феноменологічний і системно-функціональний. Те, що існує розмаїття соціальних теорій, навряд чи хтось може заперечити. Як тоді бути? Знову ж таки, повторю, що це дуже добре, що ми влаштуємо такі дискусії. Либонь, у самих цих дискурсах ми можемо якимось чином досягати певної згоди, встановлюючи, як саме ми можемо дійти її.

Міркуючи про тему нашого обговорення, я згадав славнозвісну працю Габермаса “Пізнання та інтерес”, де він чітко виокремлює принаймні три пізнавальні інтереси. Перший — це інтерес, пов’язаний із раціональною дією, технічний, або інструментальний інтерес, другий — практичний, комунікативний і третій — емансипативний інтерес. У колі цих інтересів ми, зрештою, й перебуваємо. Інструментальний інтерес пов’язаний із збереженням нас як певної системи в суспільстві; це може бути система особистості, економічна, політична, наукова система тощо. Цей інструментальний інтерес пов’язаний із самозбереженням тієї чи тієї системи, із інструментальною чи цілерациональною дією, спрямованою на інший об’єкт. Основою його є праця, яка утворює “функціональне коло інструментальної дії”. Другий момент — це практичний інтерес, пов’язаний з інтеракцією, комунікативною дією, мовленнєвими актами. Він полягає в тому, щоб визначити певні рамки, тому що кожен із нас орієнтується на певні інтереси, прагне досягати певних цілей, адже ми живемо в суспільстві, ми робимо це у суспільний спосіб, а отже, в певних суспільних рамках, тобто за нормами, а норма — це певна генералізована форма очікувань інших людей. Тобто йдеться про комунікативний інтерес. І третє — емансипативний інтерес. Він пов’язаний з ідеалізаціями, а тому корелює з нашою рефлексивною діяльністю. Ми завжди перебуваємо в певному емпіричному світі, але цей емпіричний світ своїм горизонтом має ідеальний світ. Тому що ми оперуємо поняттями, категоріями тощо, які пов’язані з ідеалізаціями. Це світ “als ob” (начебто), за визначенням Файхінгера, світ, без якого неможлива жодна людська діяльність. Відтак, емансипативний інтерес також пов’язаний з ідеалізаціями, і в суспільстві цей інтерес спирається на апіорі ідеального суспільства. Він утворює горизонт критичного ставлення до наявного суспільства, а отже, є основою для створення критичної теорії суспільства. Своєю чергою, кожному пізнавальному інтересові відповідає особливий вид досліджень, особливий комплекс наук: технічному інтересові — емпірико-аналітичні науки, практичному — історико-герменевтичні, емансипативному — соціально-критичні науки. Тому ми завжди повинні враховувати всі ці інтереси.

Якщо рухатись цим напрямом, ми маємо відповісти на запитання: що слід розуміти під соціальним інтересом? Мабуть, соціальний інтерес — це той інтерес, який може об’єднувати тих чи тих дівців, ті чи ті соціальні групи, нації, культури, і, зрештою, суспільства загалом. Це рівень соціальної інтеграції. Це те, яким чином ми ідентифікуємо самих себе як “Ми”, що й позначається відповідним займенником. На чому ж ґрунтується це “Ми”? Не можна відповісти на це питання, не звертаючись до історичного аналізу розвитку суспільства. Скажімо, традиційне суспільство було в zasadничене насамперед на спільних цінностях. Модерне суспільство — передусім на спільних інтересах, а також на компромісі інтересів. Це не означає, що в модерному суспільстві цінності не мають жодного значення, це означає тільки, що певною мірою в ньому зміщуються акценти, і суспільні інтеграції переходять до інтеграцій, ґрунтованих на спільних інтересах і компромісі інтересів. Тут ми виходимо на той рівень, коли соціальні інтереси передбачають системні інтеграції в суспільстві. Поряд з іншим, це те, що об’єднує нас в певну цілість. Останнім часом, особливо в постмодерністській літературі, дедалі частіше стверджують, що такої цілості не існує, але ми завжди повинні мати на увазі діалектику частини й цілого. Адже ми аж ніяк не можемо говорити тільки про частину, не маючи на увазі того, що є певне ціле. Але, коли йдеться про такого штибу цілість, то ми, мабуть, все ж таки маємо вийти на рівень тієї нормативної системи, яка утворює цю цілість. Це проблема співвідношення різноманітних соціальних систем. Я вже говорив про це: економіка, політика, наука тощо — це теж вияв плюральності світу, і хоча немає єдиної раціональності, але впродовж останнього, ХХ століття, та й зараз філософи та соціальні філософи й соціологи, переважно на Заході, почали говорити про потребу в обґрунтуванні такої нормативної системи, яка б так чи так впливала і на науку, і на політику, і на економіку. Тобто слід говорити про єдність раціональностей, принаймні як регулятивну ідею. І ця єдність позначається єдністю нормативної системи, що й об’єднує інтереси. А формується вона відкритим громадським дискурсом, що спирається на апріорі ідеального дискурсу. Тож звідси ми виходимо ще на один рівень соціального інтересу, рівень, який пов’язаний уже із соціальною етикою. Хоч би що ми там говорили про ціннісно-нейтральну науку, економіку чи політику, ми не можемо заперечувати того факту, що кожна із цих систем спирається на нормативну систему, що, повторюю, в zasadничується дискурсом. Як на мене, те, що стосується соціального інтересу наприкінці ХХ — на початку ХХІ століття, пов’язане із соціальною етикою, економічною етикою, етикою бізнесу, політичною етикою тощо. Соціальна етика, як б сказав, постає нормативною основою соціальних наук.

На завершення хотів би додати, що, коли ми обговорюємо всю проблематику, пов’язану із соціальними інтересами, ми виходимо на рівень нашого інтересу, нас як суспільства, як країни, як нації. І тут, вочевидь, ми не зможемо говорити про соціальний інтерес, не вибудовуючи чіткого дискурсу обговорення цієї проблематики. Соціальний інтерес, який об’єднує чи може об’єднати суспільство, має спиратися на такі категорії, як справедливість, соціальна солідарність тощо. Наш соціальний інтерес має не обмежуватися суто економічними категоріями, спираючись великою мірою на такі концепти, як соціальна держава, соціальне ринкове господарство, що виходять за межі суто економічних категорій. Це не тільки метафора, це вже реальність у розвинених країнах, як вона складалася в Європі в повоєнний (після Другої світової війни) період. Отже, соціальний інтерес, хоча це й банально звучить, пов’язаний із розв’язанням так званого соціального питання у нас (і не тільки в нас). А для цього економіка має бути підпорядкована політиці, а політика — етиці. Тому на Заході дедалі більше говорять про відродження політичної економії, що має заступити економічну теорію. Це не означає, що економіка має бути геть зарегульована державою, це означає, що економіка має бути підпорядкована такій інституції, як громадськість, публічність, яка є також і етичною категорією. Позаяк етизація еко-

номіки й політики не є поверненням до традиційних чеснот, цінностей і норм, а є обговоренням і легітимацією основних норм і цінностей, за якими ми маємо жити. І якраз у цьому й позначається суспільно-інтегративний інтерес. Проте саме це обґрунтування має спиратися на певні ідеалізації, пов’язані з емансипативним інтересом, що вможлиблює і критичне ставлення до того суспільства, в якому ми живемо. Я гадаю, що саме таким чином ми й можемо розв’язати це складне питання суспільного інтересу. Що саме об’єднує суспільство, ми маємо вирішувати всі разом, у загальному громадському дискурсі, який є основою деліберативної демократії. Інша річ, наскільки ми готові до цього, я маю на увазі і громадян, і все суспільство в цілому, зважаючи на те, що інституції публічності радше не є у нас достатньо зрілими.

ВОЛОДИМИР ГОРБАТЕНКО,

доктор політичних наук, заступник директора Інституту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України

Чинники та засоби подолання невизначеності соціальних інтересів в Україні

Перш ніж досліджувати соціальні інтереси, слід визначитися, в якому контексті ми їх розглядаємо. Сутнісне бачення суспільних інтересів передбачає їх розуміння: як об’єктивного явища, що відповідає принципу, згідно з яким інтерес формує якість суспільного буття; як суб’єктивного явища, тобто як певної орієнтації людської свідомості; як діалектичної єдності об’єктивного й суб’єктивного начал. У часовому вимірі інтереси поділяються на поточні й перспективні. Поряд із цим, необхідно зауважити, що категорію, яка покликана відображати єдину, цілісну реальність, неправомірно розглядати лише в рамках окремих наук. Слід вийти на рівень міжгалузевих, консолідованих зусиль.

Причини невизначеності соціальних інтересів за умов сучасного розвитку українського суспільства слід шукати на двох полюсах: 1) у посттоталітарній свідомості й недемократичній поведінці нинішньої еліти, яка свідомо продукує ідеологію соціальної нестабільності, і їй не вигідна ясність з ідеологією як безпосереднім чинником інтересів; 2) у середовищі відчуженої маси населення, якій у післяпомаранчевий період властиве мовчання як своєрідна відповідь на неадекватну її прагненням модернізацію держави й суспільства. До цього слід додати, що в Україні на всіх рівнях суспільної свідомості переважає орієнтація на поточні інтереси, оскільки нам не вдалося подолати відчуження від майбутнього, яке опанувало українське суспільство з переходом до нового суспільного ладу. Звідси об’єктом наукового дослідження і предметом практичної діяльності вітчизняної наукової й політичної еліт тепер і в досяжному для огляду майбутньому має стати реалізація перспективних інтересів (наука, освіта, культура, екологія, інноваційний розвиток, діяльність місцевих громад, пошуки альтернативних джерел енергії тощо).

Формування спільного (загальнонаціонального) усвідомленого інтересу можливе за умови подолання кризи розподілу, яка впливає не тільки на характер державного управління, а й на свідомість кожної несправедливо обділеної людини. Так, як відомо, в нашій країні на сьогодні є більшість. Однією з важливих проблем є також виявлення нелегальних, неформальних каналів реалізації групових інтересів, таких як хабарництво, силовий тиск, корпоративні зв’язки, мережні структури. З метою подолання зазначених негативних явищ слід зосередити головні зусилля на виробленні різноманітних форм відстоювання спільних, суспільно значущих інте-

ресів через громадську кооперацію, співучасть, консенсус, компроміс, довіру. Зазначені механізми слід вивести на рівень соціальних цінностей, які мають органічно поєднатися із соціальними нормами. Чим цінності відрізняються від норм? Норми — це те, що є обов’язковим для виконання. Це річище, за межі якого не повинна виходити активність людей. Цінності — це орієнтири, до яких люди прагнуть всі разом або кожний зокрема. Рушіями дотримання норм є усвідомлена необхідність, страх, обов’язок. Ціннісними рушіями є свобода і внутрішні потреби. На основі такої взаємодії якраз і можливе розширення поля соціальних інтересів.

Українським громадянам сьогодні бракує глибокого усвідомлення своєї належності як до спільнот (малої історії), так і до суспільства (великої історії). Це надзвичайно ускладнює колективну діяльність із захисту людьми своїх інтересів. За спостереженнями вчених, соціальні групи, наявні в українському суспільстві, виявляють активність і здатність до групової, колективної діяльності лише в разі стійкого незадоволення потреби в реалізації права на життя чи за наявності явних і відчутних загроз власним інтересам. Могутність елітних груп і слабкість громадських зумовили появу в Україні небезпечного варіанта вітчизняного некорпоративізму з претензією на монопольне представництво інтересів усього суспільства, що значною мірою спричинило спотворення принципу представництва й домінування на його підставі примітивних політичних обгородок, продиктованих корпоративними інтересами.

У сучасній політичній науці визнано необхідність “вільної гри” і широкого представництва соціальних інтересів. Зазначені чинники не лише гарантують вплив на прийняття політичних рішень, а й забезпечують постійну підтримку, якої потребують органи державної влади й управління. Зважаючи на те, що практично не існує, так би мовити, ефективних індивідуальних інтересів і що кожна група має свої інтереси, слід пам’ятати, що рівень розвиненості, демократичності країни визначається взаємодією груп інтересів, що конфліктують. В Україні досягнення такої взаємодії можливе за умови налагодження співпраці держави і громадянського суспільства. Лише така співпраця може в перспективі адекватно забезпечувати функцію гарантування соціальної справедливості у різних сферах функціонування суспільства — трудової діяльності та зайнятості, освіти, соціального забезпечення, охорони здоров’я, наукової діяльності. І лише плюралістична система представництва груп інтересів здатна забезпечити єдиний соціетальний інтерес.

Розвиток України на сучасному етапі виявляє тенденцію щодо розширення участі громадянських структур з їхніми специфічними інтересами в управлінні різними царинами суспільного життя, а також посилення їхнього впливу на процеси державотворення, правотворення і полікотворення. Суттєвою ознакою взаємодії держави і громадянського суспільства за транзитних умов вважається поширення демократії з державно-владного на суспільно-особистісний рівень. Важливим напрямом утвердження громадянського суспільства як альтернативи й водночас партнера держави є подолання правового нігілізму в суспільстві й утвердження особистісних та суспільно значущих інтересів на всіх рівнях суспільної та державної організації.

Головними умовами гармонізації соціальних інтересів слід вважати: підхід до прав людини як до найвищої соціальної цінності, забезпечення якої має розглядатися як головна функція держави; забезпечення соціальної справедливості через створення відповідного законодавства й механізмів його впровадження; розвиток соціальних програм, зорієнтованих на забезпечення гідного життя та вільного розвитку людини; політико-правовий захист свободи конкуренції, економічного й політичного плюралізму, панування права і закону; утвердження у суспільній практиці конституційно-правових принципів соціальної спрямованості держави та поваги до людської гідності. Гармонійна взаємодія інститутів громадянського суспільства з дер-

жвою вможливить поступове обмеження державного втручання в економічне і соціокультурне життя громадян. Розростання держави буде поступово зведене до мінімуму і дасть змогу останній посісти належне їй в умовах сучасного розвитку місце — бути лише функцією суспільства під його постійним і всебічним контролем.

ДЕНИС АЛЕКСАНДРОВ,

аспірант відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України

Рівень затребуваності категорії “інтерес” у соціологічній теорії

Шановні колеги, хотів би звернути Вашу увагу на питання затребуваності категорії “інтерес” у теоретичних дослідженнях у соціології. У соціологічному дискурсі, починаючи від класики й завершуючи останніми теоретико-соціологічними розробками, простежуються доволі різноманітні, часом суперечливі тлумачення цієї категорії, що порушує проблему визначення її значення та місця в соціологічній науці. Застосований мною проблемний підхід дав змогу умовно відобразити рівень затребуваності категорії у чотирьох основних напрямках:

У першому напрямі категорія інтересу визнається першочерговою в поясненні соціальної реальності. Така позиція представлена в соціологічній спадщині Г.Ратценгофера, А.Смола, Е.Роса, А.Бентлі, Г.Зімеля, Дж.Коулмена. Другий напрям покладає категорію інтересу як одну із основних у соціологічній рефлексії, поряд з іншими соціологічними категоріями. Ця точка зору простежується у К.Маркса та Ф.Енгельса, М.Вебера, Р.Пері, П.Бурдьє та ін. У третьому напрямі інтерес характеризується як малозначима соціологічна категорія (Е.Дюркгейм, В.Парето, Р.Мертон). І нарешті, в четвертому напрямі категорія інтересу заперечується як зайва в соціологічній рефлексії (Т.Парсонс, Р.Парк, Е.Берджес, Дж.Меєр).

Перший напрям, що вважає категорію “інтерес” фундаментальною в поясненні громадського життя, зрештою абсолютизує цей феномен, не розглядаючи жодних інших соціальних чинників, що рухають поведінкою. Соціологи, яких ми умовно віднесли до цього напрямку, мислили соціальну реальність суто в термінах інтересу, тобто пояснювали все, що відбувається, результатом індивідуальних і соціальних потреб, устремлень, інтересів. Розглядаючи інтерес як базову категорію в поясненні соціальної реальності, вони, втім, не змогли провести чіткого поділу між психологічним і економічним трактуванням феномена, з одного боку, й його соціологічною інтерпретацією — з іншого.

Проте розгляд категорії інтересу як ключової у соціологічній рефлексії передбачає низку цінних ідей. Зокрема, пояснення Е.Росом за допомогою категорії інтересу “соціальної сили” розвитку суспільства є вельми актуальним і в наш час. Заслугове на увагу трактування Г.Зімеlem інтересу як прихованого джерела соціальних форм взаємодії. І нарешті, затребуваними залишаються запропоновані А.Бентлі та Дж.Коулменом оригінальні тлумачення категорії “інтерес” як структуротвірного елементу соціального життя та способу контролю життєво необхідних ресурсів.

Другий напрям, що передбачає звернення до категорії “інтерес” як однієї з головних у поясненні соціологічних реалій, уникає небезпеки її абсолютизації, пропонуючи її позиціонування в системі інших понять і категорій. Так, ця категорія є однією з центральних у діалектико-матеріалістичній соціології К.Маркса та Ф.Енгельса, поряд із такими категоріями, як відчуженість, конфлікт і свідомість. Своєю чергою, найбільша заслуга М.Вебера у становленні досліджуваної категорії простежується в

тому, що він зміг помістити концепт інтересу в коло соціологічних категорій і водночас зробити його їхньою інтегральною частиною. Соціолог використовував цю категорію для опису соціального феномена інтересу як у дусі теорій середнього рівня, так і в масштабах макросоціологічного підходу, намагаючись дати йому дефініцію не лише в рамках економічної діяльності, а й у політиці, релігії, інтелектуальній і навіть інтимній сфері.

Розуміння категорії “інтерес” П.Бурдьє відрізняється від веберівського трактування в тому сенсі, що ця категорія виступає органічною частиною його соціологічної теорії. Бурдьє надав категорії “інтерес” тієї самої значимості, якою наділив такі концепти, як габітус, поле і капітал, проте це не запобігло суперечливості використання даної категорії. Зокрема, цінною видається ідея, згідно з якою інтересів рівно стільки, скільки можна виокремити соціальних полів і наскільки великим є бажання агента боротися за різного штибу капітали того чи того поля. Бурдьє, з одного боку, наголошує, що категорію “інтерес” не слід використовувати лише для опису переважно соціальних конструктів, у відриві від діючого агента. І разом із тим відкидає психологічний контекст, виходячи з класичного дюркгеймівського постулату пояснення соціальних фактів лишень соціальними фактами.

І нарешті, третій і четвертий напрями розглядають категорію “інтерес” як мало значимий, ба й узагалі непотрібний в соціологічній рефлексії, зводячи все багатоманіття і суперечливість соціального життя до цінностей, норм, культури і нівелюючи роль людських інтересів. Причиною такого прохолодного ставлення до категорії є заперечення прихильниками системних підходів методологічного індивідуалізму, що зазвичай зорієнтований на вивчення праці, рефлексії, інтересу тощо. Очевидно, що представники цих підходів не зацікавлені в соціологічному аналізі інтересів, бо розглядають суспільство як системну єдність, можливу в термінах культури, практик, символів, мови.

Слід зазначити, що і Т.Парсонс, і Дж.Меєр доволі неоднозначно ставляться до категорії “інтерес”, і відкидаючи, і використовуючи її у своїх побудовах. Зокрема, Т.Парсонс у “Структурі соціальної дії” поділяє ідеї М.Вебера про релігійний інтерес і водночас критикує інтерес як категорію за властивий їй економіко-прагматичний відтінок. Своєю чергою, Дж.Меєр визнає, що формальна організація, побудована на прагматичному інтересі, завжди є “раціональним міфом”, але при цьому вказує, що категорія інтерес виступає ефективним критерієм, який пояснює розвиток неформальних організацій. Очевидно, що ключ до розуміння такої двоїстості лежить у тому, що соціологи відштовхуються від економічного трактування інтересу й ототожнюють соціологічну категорію інтересу з категорією економічного інтересу.

Таким чином, рівень затребуваності категорії “інтерес” у теоретико-соціологічних побудовах варіює від її апологетики до неприйняття. На мій погляд, подібне багатоголосся багато в чому визначається парадигмальною позицією соціолога й актуальним спектром розв’язуваних завдань, що надають цій категорії те чи те семантичне навантаження й специфіку операціоналізації. Як свого часу зауважив Р.Мертон, категоріальна невизначеність і суперечливість пояснюються тим, що як “прото-категорія” інтерес не дістав особливого наукового розроблення та концептуальної точності і застосовувався для інтерпретації цілого спектра різноманітних феноменів. Тож не дивно, що в широкому семантичному полі цієї категорії кожен із соціологів був схильний знаходити свої смисли та свою систему орієнтирів.

Наостанок слід зазначити, що категорія “інтерес”, відкриваючи в різних історичних і проблемних зрізах нові аспекти свого змісту, як і раніше залишається джерелом теоретико-соціологічних пошуків, що забезпечують розвиток соціології як науки. Як виглядатиме сучасне соціологічне тлумачення інтересу? В якому значенні категорія інтересу буде представлена в емпіричних дослідженнях? Це лише

низка питань, на які слід відповісти, якщо ми хочемо мати теоретично й практично затребувану соціологічну категорію “інтерес”.

ЛЮБОВ БЕВЗЕНКО,

доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України

Соціальні інтереси: можливість концептуалізації у межах постнекласичної дослідницької платформи

Проблемна ситуація: процеси модернізації українського суспільства, що розгортаються швидко й неоднозначно, виявили значні зміни в тих моделях міжособистісних і міжгрупових відносин, що були властиві нашому суспільству. Тут недоречні оцінні висловлення, хоча вони незрідка провокуються тими змінами в шкалі цінностей, що спричиняються модернізаційними процесами. Здобуваючи щось за шкалою прагматичності, ми часто втрачаємо за шкалою моральності, здобуваючи за шкалою індивідуалізму й ініціативності, ми втрачаємо за шкалою колективізму й взаємовідповідальності. І якщо для нас, які перебувають лише на перших етапах поступу шляхом модернізації, втрати видаються не надто помітними на тлі надбань, то в розвинених західних суспільствах втрати від цих процесів вже вочевидилися. Найяскравіше це описано у працях Баумана (“Індивідуалізоване суспільство”), Фукуями (“Великий розрив”), Бека (“Суспільство ризику”), Бьюкенена (“Смерть Заходу”).

Головний конфлікт і головна суперечність, що при цьому виникає, — це складність в узгодженні групових та індивідуальних інтересів. Спроба описати це на підставі моделей раціональної дії (припущення, що сукупний результат діяльності багатьох агентів, спрямованої на реалізацію власних інтересів, веде до максимізації зисків у реалізації групових інтересів) не дає бажаних результатів. З теорії ігор відомо, що орієнтація лише на власні інтереси виявляється оптимальною тільки в ситуації гри один на один. У разі командних ігор моделі індивідуальної оптимізації й раціональності не спрацьовують.

Соціологічну проблему, що визначає мету цього дослідження, можна озвучити так: які моделі узгодження індивідуальних і групових соціальних інтересів працюють у сучасному українському суспільстві. І, відповідно, основний *предмет дослідження* можна визначити як місце і роль соціальних інтересів у зміні міжгрупових і міжособистісних відносин під впливом динамічних процесів на макрорівні соціокультурного простору (насамперед модернізаційних змін).

Одне з основних завдань першого етапу дослідження, на мій погляд, полягає у необхідності розглянути проблему, що виникає, в контексті сучасних загальнонаукових методологічних настанов, сучасної гносеологічної й епістемологічної ситуації.

Кажучи про ситуацію, що склалася на даному етапі наукознавчого дискурсу, зазвичай виходять із виокремлення класичного, некласичного та постнекласичного етапів розвитку науки. Це надає особливого звучання проблемі вибору теоретичної платформи виконання будь-якої наукової праці, вимагаючи відрефлексованої позиції авторів у цьому просторі парадигмальних констеляцій, з урахуванням легітимності поліпарадигмальності як невіддільної характеристики постнекласичного етапу наукового пізнання. Оскільки на першому етапі роботи над проблемою постає питання дефініцій, тож особливо значимим у процесі концептуалізації основних понять стає розрізнення термінів “поняття” і “концепт” як таких, що репрезентують різні гносеологічні інструменти в межах класичної та постнекласичної науки. Якщо, кажучи про поняття, ми передбачаємо можливість термінологічного опису явища з

точки зору об’єктивної, незалежної від спостерігача позиції, то кажучи про “концепт”, ми акцентуємо увагу на присутності суб’єктивного компонента у формуванні будь-якого поняття, що й робить його концептом. І хоча я й далі говоритиму про “поняття”, слід мати на увазі ту модифікацію розуміння цього терміна, яка продиктована постнекласичним загальнонауковим контуром. Власне, йтиметься про концепти.

Подальше уточнення поставленого завдання виводить на необхідність розгляду різних парадигмальних контурів (епістемологічних, теоретичних платформ), на підставі яких може концептуалізуватися основне поняття цього дослідження — *соціальні інтереси*.

Як основні слід виокремити: а) класичну платформу (об’єктивістську, фактуальну, позитивістську, макросистемну, структуралістську); б) суб’єктивістську (феноменологічну, конструктивістську, некласичну, соціальної дії, мікросоціологічну); в) інтегративну, синтетичну (постнекласичну, що прагне об’єднання суб’єктивного й об’єктивного, системи і дії, структуралізму і феноменології). Концептуалізації основних понять у цих парадигмальних полях відрізнятимуться, що не є суперечністю, а лише забезпечує багатобічне охоплення предмета дослідження із різноманітних дослідницьких перспектив.

У разі найближчого для мене вибору на користь інтегративного підходу як вихідне теоретичне підґрунтя доцільно взяти концептуальні положення, наявні в теоретичних конструкціях П.Бурдьє. Поняття *соціального простору*, *соціального поля*, *соціального капіталу*, *соціального ресурсу*, *соціальних практик* дають адекватний інструментарій для розгляду процесів групової динаміки.

У рамках цього теоретичного підходу соціальні інтереси індивіда мають розглядатися із *застосуванням поняття габітусу* — одного з центральних у теоретичних пропозиціях П.Бурдьє. У найзагальнішому випадку габітус можна розділити на два компоненти — когнітивний і мотиваційний. Саме в останньому присутні соціальні інтереси, причому як у їх усвідомленій, так і в невідрефлексованій формі, яка не виведена на рівень свідомості, *але детермінує соціальні практики*. Як зазначав Бурдьє, уявлення соціальної дії як свідомої й цільової можливе лише з точки зору зовнішнього спостерігача (позитивістська точка зору). Крім того, мені добре застосовним до порушеної проблеми видається поняття *соціального успіху* як інструмент опису бажаної спрямованості переміщення людини у соціальному просторі.

Таким чином, у рамках обраного підходу шукана *дефініція соціального інтересу* може звучати так. **Соціальний інтерес** — це регулятор спрямованості соціальних практик, який наявний на габітуальному рівні й спрямовує ці практики в бік досягнення соціального успіху (що індивідуально визначається через формування суб’єктивної моделі соціального успіху). Механізм такого переміщення в соціальному просторі (в бік соціального успіху) можна описати як нарощування соціального капіталу шляхом використання ресурсів різноманітних інших капіталів (людського, соціального, особистісного, культурного, символічного, економічного).

ВАЛЕНТИН ТАРАСЕНКО,

доктор соціологічних наук, професор кафедри теорії та історії соціології факультету соціології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

Соціальні інтереси та псевдоінтереси

Проблема соціальних інтересів і псевдоінтересів — давня теоретична і практична проблема, яка засвідчує, що в людському світі завжди були справжні (реальні,

дійсні) і несправжні (нереальні, недійсні) інтереси. Тими й тими люди не переставали керуватися, нерідко міняючи їх місцями, залежно від життєвого зиску та різних преференцій, тобто використовувалася імпульсивна, спонукальна сила як інтересів, так і псевдоінтересів у вигідних ситуаціях.

Оскільки інтереси та псевдоінтереси “йдуть” разом, то і в пізнанні, і в практиці (особливо політичній) завжди була актуальною потреба в розрізненні їх, бо псевдоінтереси, хоча й спонукають до діяльності, все одно зумовлюють соціальний обман, таку саму, як і вони, псевдореальність. Проте на шляху цього розрізнення стоять неабиякі труднощі, пов’язані насамперед з онтологією буття соціальних інтересів та антиінтересів. Ідеться про те, що соціальний інтерес, як і відповідна потреба, — латентне утворення, і це означає, що він ніколи не набуває емпіричної предметності, а тому й не піддається безпосередньому чуттєвому відображенню. Спостерігач за поведінкою людей, тобто дослідник, зокрема й соціолог, не в змозі прямо сприймати цей об’єкт.

Єдиний спосіб його пізнання — інтелектуально-умоглядний, за якого інтерес не можна вивчати без попереднього адекватного поняття про нього (соціальний дослідник повинен наперед знати, що таке інтерес). Крім того, інтерес взагалі неможливо досліджувати, тобто застосовувати до нього емпіричні методи ще й з тієї причини, що як об’єкт пізнання він є конституюваним, створюваним.

Що ж виходить? Виходить, по-перше, те, що при вивченні інтересів об’єкт роздвоюється і дослідник має справу передусім з явленням інтересу, а не з самим інтересом, який, ще раз наголошу, не існує в емпіричній формі. Отже, те (наприклад, поведінка), що несе в собі вияв інтересу суб’єкта і тим самим свідчить про його наявність, не є тотожним інтересові. Явище-виявник інтересу і сам інтерес — два різні об’єкти, доступ до яких дослідника теж різний: до явища — емпіричний, дослідницький, до інтересу — суто умоглядний, пізнавальний. На цій підставі він судить про латентний об’єкт як елемент реальності, сконструювавши його ситуативний (на момент дослідження) образ.

По-друге, у такій складній пізнавальній ситуації не може не роздвоюватися сам процес вивчення соціального інтересу, коли стає помітною відмінність між умоглядним і емпіричним підходами. Останній не є прямим пізнанням інтересу, бо, як уже мовилося, досліджується не сам інтерес, а той об’єкт, який через себе виявляє його або свідчить про нього. Отже, у вивченні соціальних інтересів взаємодіють і доповнюють один одного два процеси: емпіричне дослідження явленої та умоглядне осягнення (пізнання) неявної частини цього об’єкта.

Однак що таке псевдоінтерес? Звісно, це — не власне інтерес, а його заміник, що виконує функції останнього, це — видимість, ілюзія інтересу, яку сприймають, точніше, усвідомлюють як сам інтерес. Дане означення становить лише перший крок до розрізнення справжніх і несправжніх інтересів, яке можливе тільки з врахуванням фундаментальних ознак соціального інтересу. Якщо спертися на марксистську традицію, то потрактування соціального інтересу має здійснюватися за схемою: необхідність — потреба — інтерес. При цьому потреба виражає об’єктивну необхідність у тих чи інших діях, спрямованих на забезпечення існування суб’єкта, а інтерес фіксує ті “заходи”, спрямовані на задоволення потреби, а відтак, і реалізацію даної необхідності.

Тепер ми можемо вичленити певні атрибутивні ознаки соціального інтересу, без яких ні його, ні псевдоінтерес не схарактеризувати. Це носій (суб’єкт) інтересу; потреба як його генетична основа; предмет (об’єктивний зміст) інтересу; контекст дії (реалізації) інтересу; позиціонування інтересу; забезпеченість інтересу. Без будь-якого з цих атрибутів соціальний інтерес набуває фальші, стає псевдоінтересом.

Дуже важливою ознакою соціального інтересу є піддатливість його позиціонуванню, яке здійснюється носієм на основі усвідомлення нагальності потреби та

установки на її задоволення, а також масштабності самого інтересу з урахуванням умов його реалізації (насамперед, забезпеченості відповідними засобами). Як правило, при позиціюванні свого інтересу суб’єкт ставить певну мету щодо його реалізації, тобто перетворює інтерес як необхідне відношення ще й на цільове відношення. Необхідність позиціювання соціального інтересу впливає з того факту, що у світі людських запитів і претензій інтерес будь-якого суб’єкта не має значення, є, по суті, ніщо, якщо він не дістав заявленої й визнаної позиції в системі інтересів.

Позиціювання інтересу — це процес заявлення й задання його позиції в структурі інтересів суспільства, групи, класу, нації тощо з претензією на необхідність задоволення. Виникає питання: що є найголовнішим у цьому процесі, позаяк від його спрямованості залежить подання інтересу як справжнього чи фальшивого? Найголовнішою є міра усвідомлення самим носієм інтересу та умов його здійснення в суспільстві, хоча, слід сказати, люди не завжди керуються усвідомленими інтересами, від яких можна відмовитися. Важливим, далі, є визнання інтересу даного суб’єкта іншими. Цими двома умовами істотною мірою визначається характер позиціювання інтересу. Фальшивим позиціювання буде тоді, коли його прив’язують не до потреби як власного джерела, а, наприклад, до мети чи ідеї, ідеалу. У такому разі порушується генетичний зв’язок між необхідністю, потребою та інтересом, і за інтерес видається те, що аж ніяк не може ним бути.

Протилежний позиціюванню процес — приховування, маскуванню інтересів, яке теж поширене у практиці суспільних відносин і взаємодій. Звісно, якщо справжній інтерес приховують чи маскують, то тим самим прагнуть під його личиною подати псевдоінтерес або ж створити враження у супротивника взагалі про повну відсутність інтересу. Мета такої операції — дезорієнтувати учасників соціальної взаємодії, щоб вони помилялися з аналізом мотиваційної сфери носіїв прихованого інтересу.

Як маскуванню, так і відверте позиціювання інтересів можуть підпорядковуватися різним цілям. Якщо взяти до уваги друге, то так учиняють з метою стикування, лобіювання, експансії, гармонізації (компромісу, консенсусу), стимулювання чи гальмування боротьби (конфлікту) інтересів.

Стикування інтересів — процес припасування їх один до одного без внесення до них будь-яких змін, тобто без їх коригування. Інтереси залишаються такими самими, як і були, але розрив між ними долається повністю або істотно зменшується завдяки певним погодженим змінам в умовах, засобах та способах їх задоволення. Наголошу, що йдеться тут про інтереси не одного суб’єкта, а різних, що взаємодіють між собою.

Лобіювання інтересів — створення вигідних умов для безперешкодної їх реалізації, зокрема й за рахунок відсування або урізання чужих інтересів. Лобіюванням можуть безпосередньо займатися як самі носії інтересів, так і спеціально найняті лобі (депутати парламентів, урядові чиновники, представники політичних партій, суспільних інститутів тощо).

Експансія інтересу — поширення його на іншого носія, для якого він не є інтересом. Так, стосовно нового суб’єкта, якому чужий інтерес начебто дарують, він стає псевдоінтересом, бо не має під собою генетичної основи — потреби. Відповідно й новий “здобувач” інтересу стає його псевдоносієм. Цей процес досить поширений, особливо в неусталених, перехідних суспільствах, де точиться різного роду боротьба й панує розкол національної ментальності за багатьма параметрами — політичними, економічними, соціальними, релігійними, етнічними, геополітичними. В ситуації такої неусталеності, боротьби та розколу одні суспільні групи не можуть не поширювати чи не приписувати свої інтереси іншим групам, прагнучи примусити або визнати їх, або повірити, що такі саме інтереси є й у них.

На завершення наголошу, що в життєвій практиці підміна інтересів псевдоінтересами є звичайним явищем, тому розпізнавання останніх є таким само необхідним, як і виявлення інтересів. Це можливо лише на основах фундаментальних ознак даних утворень. Якщо те, що кваліфікують як інтерес, якийсь із них не відповідає, то це означає, що маємо справу з псевдоінтересом. Та найнадійнішим критерієм розрізнення між інтересом і псевдоінтересом виступає генетична основа — наявність потреби. Вона й засвідчує наявність (або можливість) відповідного інтересу.

МИКОЛА ШУЛЬГА,

доктор соціологічних наук, заступник директора Інституту соціології НАН України

Феноменологія соціально-групових інтересів

У цьому виступі хотілось би звернути увагу на феноменологічний бік соціально-групових інтересів. Феноменологію ми розглядаємо як науковий метод, який зосереджується на пізнанні первинних сприйнять, первинного усвідомлення і тлумачення суб'єктом форм прояву певного явища. В цьому контексті під феноменологією соціальних інтересів слід розуміти такий дослідницький підхід, який дає змогу вивчати рівень безпосереднього сприйняття, розуміння соціальних інтересів самими суб'єктами, той рівень усвідомлення своїх соціальних інтересів, який існує у них на певний момент, а також громадську думку, що існує зараз у суспільстві з приводу інтересів певних соціальних груп.

Такий підхід уможлиблює розгляд проблеми не тільки через побудову ідеальних теоретичних конструкцій соціальних інтересів у їхній самоданості, не через сутнісне бачення об'єкта, а через аналіз тих проявів інтересів груп, з якими ми безпосередньо зустрічаємося в повсякденній практиці. Завдяки такому підходу, наші уявлення про групові інтереси збагачуються тим аспектом, в якому присутній процес становлення, формування, суб'єктивного конструювання, розшифровки, інтерпретації цих інтересів у свідомості носіїв.

Складність формування адекватних соціальних інтересів у членів груп у сучасному суспільстві полягає в тому, що у зв'язку з ускладненням соціальних відносин, їх диференціацією, ущільненням та інтенсифікацією особистість одночасно належить до багатьох соціальних груп. У традиційних суспільствах соціальна структура була стабільною, а в межах людського життя, практично, весь час тією самою. Відповідно, її ідентичності її були більш жорстко заданими та чітко обкресленими, більш масштабними та змістовно наповненими. Зміна соціально-класової або станової ідентичності впродовж життя особистості була практично неможлива і, якщо таке траплялося, то це належало до випадків виняткових і девіантних. Станово-класовий характер суспільства формував такі соціальні умови, за яких особа могла достатньо упевнено прогнозувати свої соціальні статуси для всіх етапів свого життя. В таких обставинах соціальні інтереси групи виявлялися значно прозоріше й легше усвідомлювалися членами груп.

За умов сучасного суспільства з розвиненим соціальним поділом праці, що охоплює не тільки окреме суспільство, а й усе людське співтовариство, із широко розгалуженою, диференційованою соціально-груповою структурою — за таких умов уже немає особистостей з жорстко закріпленими соціальними статусами. У людини з'являється більше шансів переходу з однієї соціальної групи до іншої, соціального ліфтування, хоча, у принципі, певна кристалізованість соціальної структури суспільства не зникає.

Для розуміння соціальних інтересів суб’єктів у сучасному суспільстві одним із ключових стає процес їх (суб’єктів) соціальної самоідентифікації.

Соціальна багатопозиційність особистості спричиняється до формування не тільки складної її ідентичності, або яскраво вираженої багатоідентичності, а й до внутрішньої суперечності особистісної ідентичності. Кожний з ідентитетів особистості не тільки дає їй змогу відчувати свою належність до певної спільноти, групи, але одночасно вможливорює відчуття і своєї відмінності від членів інших спільнот у цьому шерезі.

У традиційному суспільстві розрізнення людей через ідентифікацію на “своїх” і “чужих”, розрізнення “ми” і “вони” було більш генералізованим, оскільки суспільство розділялося на кілька великих соціальних груп, у межах яких існували субгрупи. Сьогодні ж особистість ідентифікує себе з безліччю соціальних спільнот, які часто мають характер статистичних груп і сприймаються як рівнорівневі, рівнозначні. І це явище ускладнює можливість усвідомлення особистістю ієрархії соціальних цінностей, а також створює численні смислові перешкоди на шляху формування її групових інтересів.

Оскільки переходи між соціально-класовими, майновими, освітніми, професійними і т. ін. групами стали більш можливими, понад те вони знайомі людині як через приклади поведінки інших людей, так і через власний життєвий досвід, то в неї може з’явитися соціальний інтерес, пов’язаний не тільки з тією групою, до якої вона сьогодні належить, а й із тією, до якої вона прагне потрапити, тією, яка стала для неї референтною. Таке практичне переплетіння інтересів веде до ускладнення феноменології групових соціальних інтересів. У сучасних суспільствах поширеними, масовими, особливо під впливом ЗМІ, стають не тільки інтуїтивні, розмиті, а й різного роду групові “заплутані” інтереси, псевдоінтереси: ілюзорні, навіювані, субститутні тощо.

Однією з труднощів пізнання феноменології соціальних групових інтересів є та, що увиразнює специфіку прояву таких соціальних суб’єктів, як особистість і група. Особливо мало досліджені феномени великих соціальних груп. Для того, щоб вивчити соціальні інтереси великих соціальних груп, необхідно ясно і чітко уявити специфіку групового суб’єкта на відміну від індивідуального, особистісного, пам’ятаючи при цьому, що будь-які психологічні явища не існують ніде, окрім психіки особистості. Також важливо акцентувати увагу й на тому, що інтереси групового суб’єкта не тотожні сукупності індивідуальних інтересів певної множини людей, вирізнених за певною ознакою. Груповий суб’єкт утворюється на підставі наявності спільних мети та завдань групи; ідентифікації членів групи з групою; усвідомлення на певному рівні членами групи групових інтересів; наявності групової солідарності (групова ідентичність ще не означає наявності групової солідарності); формування групового досвіду і групової пам’яті, а також механізмів їх збереження і трансляції; наявності групової волі та групової відповідальності.

Стан і рівень розвитку кожного із вказаних вище групових феноменів впливають на стан загальногрупової свідомості, крім того всі вони впливають один на одного. Розвиненість або атрофованість кожного з цих елементів формує специфічну якість групової свідомості. Кожний елемент може зазнавати змін і відіграє різну роль у великих групах різних суспільств, формуючи різні стани групових інтересів. Наприклад, без існування групової пам’яті та групового досвіду навряд чи можна припустити наявність розвинених групових соціальних інтересів. Річ у тому, що в разі як кожне покоління спиратиметься тільки на свій власний досвід, воно не зможе проникнути у глиб своїх інтересів, повноцінно їх зрозуміти. Тому, з погляду успішності суспільного функціонування великої соціальної групи, дуже важливо створити й розвинути механізм збереження групової пам’яті, накопичення групового досвіду, а також його трансляції для наступних поколінь.

Проте зі зміною способу життя людей при переході до сучасного постіндустріального суспільства змінюються значення і значущість групового досвіду. Соціальний досвід поколінь, що належать до певних груп, зазнає найсуттєвіших змін. По-перше, він у певному сенсі втрачає свою цінність, оскільки за нинішньої динаміки суспільних процесів відтворюваність життєвих ситуацій, в яких би досвід попередніх вікових когорт став у пригоді сьогодні, катастрофічно скорочується. По-друге, сам соціальний досвід уже не має тієї психологічної, емоційної, навичкової насиченості, як раніше, оскільки “досвід” тепер зводиться, по суті, до разового переживання певної ситуації тільки даним поколінням, і вона не стає типовою, застосовною до наступних поколінь, а перетворюється на унікальну.

У зв'язку з цими змінами і саме явище досвіду змінюється. Не можна сказати, що соціальний досвід зовсім не зберігається. Проте характер його збереження не лишається тим самим. Тепер досвідом, що передається наступним поколінням, можна називати не ті моделі поведінки, які перебувають на поверхні соціального буття, а ті смислові патерни, що закладені в сутності моделі цієї поведінки і не є видимими на поверхні як самостійні. Їхню глибинну повторювану сутність можна досягти тільки значними пізнавальними зусиллями.

Отже, розвиток усвідомлення своїх інтересів членами великих суспільних груп у постіндустріальному суспільстві проходить зовсім по-іншому, ніж, скажімо, в індустріальному суспільстві. А з цього випливають й інші висновки, а саме: що для проникнення в сутність групових соціальних інтересів необхідно аналізувати особливості сучасного побутування всіх основних загальногрупових феноменів — групової мети, групових завдань, групової солідарності, групової пам'яті, групової волі тощо.

ОЛЕКСАНДР РЕЗНІК,

кандидат соціологічних наук, науковий співробітник відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України

Реалізація соціальних інтересів: механізми та форми

Соціальний інтерес можна розглядати як спрямованість соціально детермінованої та усвідомленої потреби соціальних суб'єктів (особистості або групи) на досягнення певних благ чи статусів через взаємодію з іншими. Відтак, розвиток та реалізація соціального інтересу визначаються лініями поведінки під впливом конфігурації особистісних (групових) пріоритетів і передбачають виникнення спільної потреби певної сукупності людей у матеріальних чи нематеріальних благах (зацікавленість); усвідомлення ними цієї потреби (ступінь задоволеності); вибір оптимального способу досягнення цих благ із позицій цінностей та соціального становища людей; і нарешті, сама реалізація потреб у певний спосіб, яка виражається у конкретній поведінці.

Важливою фазою розвитку соціального інтересу стає його практичне втілення. Реалізація соціального інтересу, а саме вибір оптимального способу досягнення цих благ із позицій цінностей і соціального становища суб'єкта та його реальна поведінка наочно показують єдність суб'єктивних і об'єктивних аспектів цього феномена. Способи втілення власного інтересу та узгодженість їх із нормативною системою суспільства виокремлюють проблемне поле соціології загалом. Адже у разі повної тотожності цих способів і суспільних норм постала би проблема інновації та суспільного поступу. Однак існування явища незіставності соціальних інтересів з інституціональними вимогами не тільки диференціює соціетальну спільноту на

певні соціальні групи, а й відрізняє національні суспільства одне від одного, створюючи міжкультурну диференціацію.

У поясненні механізму реалізації соціальних інтересів, як і загалом будь-якої поведінки, можна вирізнити застосування двох головних підходів — культуралістського і раціонального вибору. Сутність *теорії раціонального вибору* (Е.Даунс, М.Олсон, Г.Бекер, Д.Коулмен) полягає в тому, що соціальне середовище, соціальна ситуація структурує альтернативи, за якими індивід повинен прийняти рішення, як діяти. Згідно з цією концепцією, суспільна організація суспільства являє собою аналог його економічної організації. Тут діє принцип “максимізації вигоди”, коли участь громадянина в якійсь акції можлива лише за умови, що передбачуваний зиск перевищує витрати.

Теорія раціонального вибору викликала певні питання. По-перше, актор мусить уміти розглядати всі можливі варіанти поведінки та їхні наслідки. До того ж він не може бути впевнений, що в нього достатньо інформації про альтернативи. По-друге, актори повинні оцінити наслідки та ранжувати альтернативи під кутом зору корисності. Крім цього, неясною залишається проблема взаємодії індивідів у реалізації своїх інтересів. Реалізація групових інтересів у цьому випадку є результатом індивідуальних рішень про участь у колективних діях для задоволення власних інтересів. Очевидно, що втілення групових інтересів залежить від одночасного бажання акторів втілити власні інтереси в межах певного часу. Тому постає проблема колективних дій у реалізації соціальних інтересів.

Однак залишається питання, які механізми задіяні у реалізації інтересів великих груп. У цьому ключі цікавими є застереження, що їх сформулював Гордон Талок у “дилемі заколотника”. Залишаючись пасивним стосовно масштабних акцій, наприклад, заколотів, революцій тощо, індивід у будь-якому разі не програє, навіть коли він симпатизуватиме цим акціям. У випадку, коли наслідки заколоту виявляться успішними, його пасивна поведінка не матиме вирішального значення, і він користуватиметься плодами перемоги, як і всі учасники подій. Якщо заколот зазнає поразки, його втрати будуть незначними, оскільки він не зазнає репресій із боку режиму. З іншого боку, участь у заколоті може передбачати приватний надприбуток, коли індивід отримає посаду в новому уряді. Окрім того, знову ж таки, участь у заколоті може передбачати “психологічні” вигоди: відчуття солідарності чи задоволення внаслідок самопожертви заради справедливості. Тільки в такому разі на підставі ранжування переваг індивід візьме участь у ризикованій акції. Однак проблема потенційних заколотників стає очевидною, якщо згадати класичну “дилему в’язня”, коли кооперація акторів не спрацьовує через відсутність взаємної довіри. Тому прийняття рішення про участь у радикальних акціях можливе радше за умови невеликого ризику бути покараним.

Соціокультурний підхід оперує з певною суспільною моделлю поведінки людей. Культурний контекст тут розуміється як сукупність способів відстоювання та реалізації інтересів, зокрема ідеї, цінності, норми. Соціальність у цьому контексті передбачає сукупність взаємовідносин соціальних суб’єктів. Соціокультурний підхід акцентує увагу на історично сформованих і сталих соціально-ціннісних структурах, коли соціальна поведінка пояснюється впливом великих соціальних груп. Акцент ставиться насамперед на важливості соціалізації при формуванні соціальної ідентифікації та соціальних преференцій, на можливості реалізувати свій інтерес, спираючись на певні базові цінності. Особливо це стосується реалізації соціальних інтересів великих груп або спільнот. Відсутність у соціумі цінностей кооперації, солідарності навряд чи сприятиме обстоюванню неегоїстичних інтересів.

Реалізація соціального інтересу може здійснитися, якщо суб’єкт усвідомлює мету інтересу та можливі наслідки своєї поведінки, яка має буде тоді усвідомленою, а не інстинктивною. До того ж адресати, мимовільні свідки та учасники, які трапи-

лися у процесі взаємодії та реалізації інтересу, зрозуміють суть цієї дії. Тобто артикуляція інтересу не має суперечити нормам і цінностям групи. Умовою ефективності таких дій є знання суб’єктом цих правил та норм і хоча б часткова відповідність між його “культурною компетенцією” і компетенцією “одногрупників”.

Оскільки ціннісні орієнтації формуються та трансформуються впродовж усього життя індивіда, то з’ясування особливостей зміни ціннісних орієнтацій є важливою ланкою пояснення здійснення реалізації соціальних інтересів. Перспективною у цьому ключі є теорія відносної депривації, запропонована Тедом Гаром у праці “Чому люди бунтують”. Відносна депривація (від англ. deprivation — позбавлення, втрата) визначається як сприйняття актором (дієвцем) розбіжності між ціннісними експектаціями й ціннісними можливостями. Ціннісні очікування, на думку Гара, — це блага та умови життя, на які, на переконання людей, вони можуть повною мірою претендувати. Натомість ціннісні можливості — блага та умови, які, на думку людей, вони могли б одержувати і втримувати. До реальної дії, зокрема до політичного насильства, часто призводить крах надій. Існує три патерни порушення рівноваги в суспільстві: 1) *спадна депривація*, коли ціннісні експектації залишаються відносно сталими, а ціннісні можливості сприймаються як знижувані; 2) *спрямована депривація*, коли можливості залишаються відносно статичними, тоді як експектації зростають чи інтенсифікуються; 3) *прогресивна депривація*, коли відбувається значне та одночасне зростання експектацій і зниження можливостей. Саме останній патерн пояснює механізм революцій. Таким чином, найпевніше прискорення реалізації соціальних інтересів можливе в разі зростання ціннісних очікувань стосовно певних благ за одночасного зниження суб’єктивного усвідомлення можливостей втілення цих очікувань. Тобто пасивна нереалізованість соціальних інтересів може існувати за умови усвідомлення того, що існують канали, через які можна втілити в життя власні домагання. І лише усвідомлення того, що ці можливості втрачаються чи згасують, штовхає людей до реальних дій.

Підсумовуючи аналіз підходів до вивчення механізмів та форм реалізації соціальних інтересів, можна виокремити важливі діяльнісні альтернативи способів втілення цих інтересів. Як теорія раціонального вибору, так і соціокультурний підхід вказує на проблему реалізації групових інтересів, оскільки кооперація акторів вимагає взаємної довіри та співпраці. Тут на перший план виходить схильність індивіда розв’язувати проблеми індивідуально або із залученням інших людей. Не менш важливою є і схильність індивіда діяти або публічно, або не афішувати цього. Тому тут постає питання вибору легальних, прозорих способів здійснення або тінювих, неконвенційних шляхів реалізації власних інтересів. І нарешті, проблема відчуття ризику, яке неодмінно передє рішення діяти чи не діяти відіграє чи не вирішальну роль у реалізації соціальних інтересів. Таким чином, операціоналізацію способів втілення соціальних інтересів можна проаналізувати на підставі дихотомій: індивідуалізм—колективізм; конвенціоналізм—неконвенціоналізм; схильність до ризику—неприйнятність ризикованих дій.

АНДРІЙ ЗОТКІН,

кандидат соціологічних наук, науковий співробітник відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України

Владні інтереси: визначення понять

Соціальні інтереси доцільно розглядати у прив’язці до ієрархії потреб. Якщо соціальні інтереси варіаційно розуміти як породження наявних потреб, слід насам-

перед з'ясувати ступінь їх задоволення (за ієрархією Маслоу) в суспільстві та в його окремих групах. Подальше дослідження може бути пов'язане з уточненням переваги тих чи інших механізмів для задоволення цих потреб. Власне, спрямованість суб'єкта на вибір певного варіанта розв'язання проблеми, вибір механізму використання доступних соціальних ресурсів для досягнення кінцевої мети й буде соціальним інтересом. У такому контексті визначення поняття “соціальний інтерес” набуває такої конфігурації: *спрямованість суб'єкта на конкретний вид (варіант) діяльності для реалізації (задоволення) наявних потреб і досягнення кінцевої мети у межах доступних соціальних можливостей, виходячи зі свого становища в соціальній структурі*. По суті, це прагнення суб'єкта поліпшити, змінити або, навпаки, зберегти умови свого існування, свого соціального стану на ґрунті доступних соціальних ресурсів і капіталів, виходячи зі свого бачення проблеми. Основою формування інтересу є становище соціального суб'єкта в соціальній структурі, що, відповідно, і визначає його доступ до соціальних ресурсів та капіталів, використовуваних як механізми, як засоби досягнення конкретної мети. Оскільки за такого розуміння соціальних інтересів вони втілюються у виборі варіантів досягнення мети через соціальні механізми з їхніми можливостями, становище у соціальній структурі визначатиме і саме бачення соціальним суб'єктом наявної проблеми та реальних механізмів її розв'язання.

За таких умов розуміння поняття “соціальний інтерес” емпіричне дослідження включатиме не тільки визначення рівня задоволення потреб, що існують у різних соціальних груп, а й порівняння наявних у них соціальних можливостей для досягнення мети та пріоритетів у використанні тих чи інших соціальних ресурсів та капіталів.

Оскільки кінцевою метою даного дослідження є владні інтереси, пропоную окреслити їх місце в обсязі поняття “соціальний інтерес” у вигляді логічних кіл: інтерес — інтерес соціальний — інтерес політичний — владний інтерес. Політичні інтереси як складова інтересів соціальних відображають політичні механізми задоволення наявних потреб. Будь-яка суспільна проблема набуває політичного характеру, якщо вона пов'язана з інтересами соціальних груп або суспільства в цілому, й вимагає для її розв'язання використання механізмів державної влади. Політики без інтересів немає. Тому її можна визначити в цьому контексті як сферу діяльності, пов'язану з реалізацією потреб та інтересів індивідів, соціальних груп, класів, націй, суспільства в цілому, ядром якої є державна влада. Отже, *політичні інтереси — це вияв різноманітних за своїм змістом неполітичних інтересів, що передбачають зміну наявного стану з використанням політичних ресурсів*. Так, політичний інтерес може виникнути на базі економічного інтересу, але в підсумку не зводиться до нього. Наприклад, покращання умов та підвищення оплати праці робітників металургійних підприємств, збереження соціальних пільг пенсіонерам, розв'язання проблем працевлаштування студентської молоді, захист приватної власності на великі підприємства, зниження оподаткування на доходи комерційних банків у загальних ризиках мають єдину кінцеву мету — поліпшення соціального становища конкретних соціальних суб'єктів. Як варіант, для задоволення наявних потреб означені вище соціальні суб'єкти можуть обрати політичні механізми. У перших трьох випадках суб'єкти (робітники, пенсіонери, студенти) найімовірніше оберуть такі політичні механізми, як електоральна підтримка певних партій, звернення до органів державної влади та до неурядових організацій, масові вияви незадоволення (страйкування, мітингування тощо) та непокори (блокування конкретних організацій, невизнання певних правил тощо). Для двох останніх груп (власники великих підприємств та банкіри) логічнішим буде вибір політичних механізмів лобіювання вигідних їм законопроектів та постанов, проведення інформаційної кампанії у засобах масової інформації, підтримка певними ресурсами конкретних політичних суб'єктів (по-

літичні партії, громадські лідери, посадовці та ін.). Звичайно, наведений приклад є досить схематичним та не відбиває всього розмаїття можливих варіантів вибору політичних механізмів, але навіть у загальних рисах він дає підстави окреслити наше розуміння поняття “політичний інтерес”. Таким чином, прагнення представників різних соціальних класів, верств, груп до поліпшення свого положення у соціальній структурі через вибір тієї чи тієї моделі взаємовідносин між державою і суспільством (авторитаризм, солідаризм, лібералізм), системи соціально-економічних відносин (соціалізм, капіталізм) можна розглядати як політичний інтерес.

Крім того, слід зауважити, що велике значення в усвідомленні й формулюванні політичних інтересів соціальних груп мають “ідеологічні посередники” (насамперед, партії), які можуть чи то актуалізувати окремі інтереси, чи то камуфлювати їх, переводити у стан неусвідомлюваних. Для царини політичних інтересів також доцільно залучити поняття “групи інтересів”: добровільні об’єднання, що формуються з метою вираження та захисту своїх політично значущих інтересів у взаємовідносинах із державою та іншими політичними інститутами.

Владні інтереси пов’язані із задоволенням не тільки основних, а й вищих потреб (самоповага й самоактуалізація, за ієрархією Маслоу). Вони властиві тільки тим високорозвиненим соціальним групам, які мають достатньо високий рівень внутрішньогрупової інтеракції, чітко усвідомлюють свої політичні інтереси й мають конкретні уявлення щодо механіки їх реалізації (тобто не тільки владним елітам, але й контрелітним групам, що прагнуть здобути владу). Отже, *владні інтереси* — це реалізація соціальними суб’єктами цілей щодо одержання, використання, утримання механізмів реальної влади. До владних інтересів також необхідно відносити й прагнення до збільшення обсягу використання реальної влади (збільшення повноважень, контроль над механізмами розподілу ресурсів і капіталів).

ОЛЕНА ЗЛОБИНА,

доктор соціологічних наук, завідувач відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України

Соціальні інтереси в суспільно-політичному дискурсі

Як ми побачили в результаті обговорення, дослідницьке поле, яке відкривається при дослідженні соціальних інтересів, досить широке. Воно визначається тим, що, на відміну від потреб, які живуть лише всередині суб’єкта, інтереси в артикульованій формі стають об’єктивованим елементом соціального простору. Про потреби інших суб’єктів нам може бути щось відомо, але ми не можемо їх захищати чи виражати, що цілком припустимо щодо інтересів цих суб’єктів. Очевидно, це стає можливим саме завдяки тому, що інтерес можна розуміти як оцінне ставлення суб’єкта до будь-яких елементів соціального простору, на підставі якого структурується суб’єктивна соціальна реальність. У своєму виступі мені хотілося б заторкнути проблему інтересів як чинника структуризації соціальної реальності, що твориться у суспільно-політичному дискурсі. Саме тут представники основних політичних сил, які претендують на роль виразників інтересів певних соціальних груп, головню й артикують соціальні інтереси різних суб’єктів. Щоб з’ясувати, чий ж інтереси насамперед представлені у сучасному публічному дискурсі, та визначити форми їх презентації, я звернулася до аналізу трьох різних джерел. Це програми партій, де позначені ті групи, інтереси яких прагне представляти партія. Це стенограми засідань першої сесії Верховної Ради України шостого скликання та стенограми передачі “Свобода Савіка Шустера” за вересень 2007-го — січень 2008 року, де в

процесі обговорення різних питань представники політичних партій позиціонують себе як представників інтересів різних соціальних груп. Порівняльний аналіз показує, що між декларованим у програмах і артикульованим у дискусіях доволі суттєва різниця. Від захисту інтересів певних соціальних груп представники різних політичних сил досить швидко переходять до захисту власних політичних інтересів.

Проте спочатку розглянемо те, що декларується. Поза конкурсом в усіх політичних сил декларація щодо бажання захистити інтереси якомога ширших верств. Однак ця претензія досить ілюзорна. Так, за даними всеукраїнського репрезентативного дослідження, проведеного Інститутом соціології у 2007 році, партії можуть претендувати лише на те, що представляють інтереси власних виборців. Ті, хто голосував за певну політичну силу, як правило, вважають, що саме вона виражає інтереси населення країни. Єдиний виняток становить Комуністична партія, яку вважають виразником інтересів населення приблизно удвічі більше респондентів, ніж за неї реально голосує (близько 12%). Це й не дивно, зважаючи на її чітке позиціонування як захисниці народних інтересів ще з радянських часів.

Виявляється, що в суспільно-політичному дискурсі досить чітко номінуються два типи суб'єктів: ті, чий інтереси суперечать інтересам народу, і ті, хто представляє сам народ, а отже, може розглядатися як носій соціального інтересу.

Суб'єкти першої групи різні в номінаціях різних політичних сил. Так, у програмі КПУ називаються такі носії ворожих народу інтересів, як “імперіалістична буржуазія”, “борці за незалежність”, “українські (російські) буржуазні лідери”. Натомість у програмі партії “Батьківщина” до тих, хто прагне задовольнити власні інтереси коштом інтересів народу, відносять “прокучмівську більшість” або “кланово-олігархічний режим”. Дуже часто представники різних політичних сил залічують до цієї групи своїх політичних опонентів. Спосіб презентації цих інтересів у дискурсі практично однаковий — їх викривають. Як приклад наведу цитату з програми КПУ: “Відірвана від гострих проблем буття людей праці і прямо протилежна їх інтересам, ця [національна] ідея виявила свою неспроможність і не здобула підтримки народу, а буржуазні націоналісти знову постали як зловісні організатори безпрецедентної кризи в Україні”. Аналогічно у програмі “Батьківщини” презентується прокучмівська більшість, яка “дбала про власні інтереси” і, водночас, “відсторонила народ від можливості відстоювати і захищати свої інтереси”. Відповідно у дискурсі маємо опозицію “свої–чужі”, яка утворюється через приписування різним групам протилежних інтересів.

Суб'єкти, інтереси яких артикулюються у, так би мовити, позитивному контексті, представлені у суспільно-політичному дискурсі набагато ширше. У цій якості виступають насамперед великі соціальні групи: “народ” (“весь український народ”); “все суспільство” (“найширші суспільні верстви”, “люди”, “громадяни”); “всі регіони” (конкретні регіони, місцевості, їхні мешканці, територіальні громади); “всі трудящі” (“люди праці”, “робітничий клас”, “селяни”, “наймані працівники”); “ветерани війни і праці”; “жінки”; “молодь”; “військовослужбовці”; “віруючі”; “члени різних громадських організацій”; і зрештою, група “виборців”, що об'єднує всіх учасників політичного простору. Індивідуальним носієм інтересів виступає в дискурсі узагальнена постать “простої людини”. Крім того, узагальнені суспільні інтереси артикулюються через виокремлення у дискурсі інтересів “держави”, “нації”, “країни”, “України”.

У тій чи іншій формі названі суб'єкти присутні у суспільно-політичному дискурсі практично всіх партій. Причому там, де йдеться про інтереси “народу”, всі партії воляють їх захищати. Водночас способи презентації інтересів інших соціальних груп різняться у різних партій. Наприклад, для КПУ головним способом презентації є “захист інтересів”. Вона є також єдиною партією, в дискурсі якої зафіксовано мету “боротися” за чийсь інтереси. Показово, що попри всю радикальну риторику

ку, комуністи артикують досить стриману позицію стосовно груп, інтереси яких ідеологічно протилежні інтересам “людей праці”. Зокрема, інтереси багатих вони “враховують”. Характерно, що ця партія апелює суто до групових інтересів. У документах та виступах представників цієї політичної сили жодного разу не з’являється такий суб’єкт, як “проста людина” чи “кожна людина”. Специфічно представлений у їхньому дискурсі й узагальнений інтерес. Комуністи оперують лише інтересами “країни”, не використовуючи понять “інтереси держави” або “національні інтереси”.

Зовсім інший спосіб артикуляції притаманний дискурсові Партії регіонів. Хоча вона також декларує “захист” інтересів народу, головна тональність цього дискурсу визначається тим, що Регіони чийсь інтереси “представляють” або “виражають”. Декларується й те, що вони “розуміють” інтереси, “дбають” про них, “узгоджують” інтереси різних соціальних груп. Якщо комуністи демонструють “наступальний” дискурс, то дискурс Регіонів радше “миротворчий”. Досить показово, що коло суб’єктів інтересів, які намагаються презентувати представники цієї партії, дуже широке, вони артикують як інтереси різних груп, так і інтереси “простої людини”. Водночас у їхньому дискурсі відсутні такі суб’єкти, як “робітничий клас”, або “трудящі”. Найменше апелюють до групових інтересів представники НУНС. Вони воліють забезпечувати передусім інтереси “простої людини” або представляти узагальнений інтерес “нації”, про який вони “дбають”. Зрештою, БЮТ демонструє змішаний дискурс, в якому поєднуються тенденції “захищати інтереси” і, водночас, їх “узгоджувати”.

Отже, наш короткий екскурс показує, що категорію “соціальний інтерес” слід вивчати не лише у площині настанов та дій різних суб’єктів. Соціальні інтереси є важливим елементом суспільно-політичного дискурсу, а дослідження способів їх презентації дає змогу здобути нове знання про головних учасників політичного процесу.

НАТАЛІЯ БОЙКО,

кандидат соціологічних наук, науковий співробітник відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України

Проблема актуалізації демократичних установок у суспільному інтересі сучасної України

Більшість сучасних дослідників, які працюють у царині соціальних наук, сьогодні оперують категорією “інтерес”, що, безумовно, свідчить про багатомірність та глобальність категорії і про актуальність теоретичних досліджень, спрямованих на систематизацію змісту поняття “інтерес” як наукової категорії.

Однак складність та багатогранність даної категорії, про що свідчать і виступи учасників нашого круглого столу, призводять до того, що серед вчених гуманітарних царин немає єдності думок у розумінні природи та генези “інтересу”. Це, на мій погляд, зумовлює і той факт, що дана проблематика аж до останніх років не була пріоритетним предметом суспільствознавчих і гуманітарних досліджень. Тому спілкування різних фахівців стосовно розгляду проблематики соціального інтересу, зокрема в рамках круглого столу, вважаю дуже доречним.

Як ми вже бачили, інтерес можна розглядати і як “сукупність найважливіших стимулів”, і як “елемент мотиваційно-потребнісної сфери”, і як “орієнтацію особистості, групи, соціальної верстви”. Іншими словами, у різних предметних областях категорія навантажується своїм специфічним змістом, що свідчить як про багато-

плановий характер самого феномена, так і про недостатню теоретичну розробленість категорії “інтерес” у сучасному науковому дискурсі.

У контексті вивчення соціального інтересу в рамках соціологічної проблематики можна говорити про наявність цілої низки актуальних проблем в осмисленні сутності феномена соціального інтересу, специфічних особливостей його існування та розвитку, набуття ним нових властивостей та рис в умовах сучасного суспільства.

Зазначу, що соціальний інтерес, на мій погляд, є основою інтеграції в суспільство. Розуміючи соціальний інтерес, як певний мотиваційний чинник, який спонукає до певної соціальної діяльності в контексті соціального розвитку, вважаю, що важливим соціальним інтересом сучасного українського суспільства є зміцнення паростків громадянського суспільства, демократичного устрою держави. Дослідження цього процесу передбачає розгляд демократичних установок як елемента мотиваційно-потребнісної сфери, а соціального інтересу — як емоційно насиченої форми вияву такої соціальної потреби, спонукання до певної дії, діяльності, поведінки. Необхідним є також аналіз соціального інтересу за змістом, тобто за предметною віднесеністю та за глибиною, за укоріненістю його в системі потребнісних відносин.

Розглядаючи цю проблему, слід зауважити, що “соціальний інтерес” має подвійний характер, тобто виконує дві функції. Так, у контексті розгляду глобальних прагнень людини, інтерес виступає збуджувачем, що змушує діяти. А в контексті розгляду діяльності, наприклад, політичних, соціальних або економічних опонентів інтерес постає як мета дій колективу, групи.

Необхідно також акцентувати увагу на розмежуванні інтересів, виокремлених ще Ґюмом у праці “Трактат про людську природу”. Так, можна розрізнити інтереси, “обмежені” вузьким колом осіб, які співпрацюють саме тому, що здатні розпізнати спільну мету, і, з іншого боку, інтереси, що охоплюють багатьох індивідів, які не в змозі реально вловити значущість цих інтересів (тобто неусвідомлювані, нерозпізнані). Індивіди охоче приставали б до спільного інтересу (public interest), зазначав Ґюм, якби могли розпізнати інтерес, віддалений у часі та дальній у просторі, якщо порівняти з незаперечним, негайним і безпосереднім чуттєвим сприйняттям. Відзначу, що рішення полягає в тому, щоб знайти змінювану залежно від обставин точку диткнення між бажанням окремої особи (того, хто реально “зацікавлений”, тобто має суб’єктивне бажання) і її об’єктивним інтересом, що відповідає інтересам суспільства, у якому вона проживає.

Таким чином, можна вирізнити розпізнаний та нерозпізнаний інтерес, інтерес, що виступає рушійною силою дії, та інтерес, що є кінцевою метою дії, об’єктивний та суб’єктивний інтерес. Таке розрізнення необхідно враховувати під час вивчення питань входження демократичних настанов до кола актуальних інтересів членів суспільства, зокрема в разі дослідження міри та якості такого входження. Крім того, зауважу, що для дослідження важливо розрізнити два типи інтересів, які протистоять один одному. Це “спільний інтерес”, або інтерес країни, держави, нації тощо та інтереси “приватних осіб”.

Здавалося б, демократичний розвиток має становити і спільний, і груповий, і приватний інтерес — тобто йдеться про суспільний інтерес усього українського суспільства (за об’єктивного розуміння демократичного устрою).

У принципі, демократизація — це не тільки засіб досягнення якоїсь мети та реалізації інтересів, це й самостійна мета та самодостатній інтерес розвитку. Теоретично — та й відповідно до здорового глузду — демократизація відповідає соціальним очікуванням та інтересам суспільства та громадянина.

Але, на жаль, сьогодні ще важко говорити про безумовно позитивний розвиток суспільства в напрямі всеосяжних демократичних перетворень у країні, й першою чергою це стосується саме якісних показників таких змін.

Об’єктивно можна говорити про ліквідацію партійної монополії на владу, впровадження політичного й ідеологічного плюралізму, багатопартійності, нової реально чинної виборчої системи та формування громадянського суспільства. Проте такий перехід від авторитарної системи до демократичної пов’язаний із значними труднощами, причому зовсім не теоретичного характеру. Відсутність необхідних знань та навичок, досвіду у формуванні та відстоюванні (захисті) своїх інтересів, слабка законодавча база, перекося в розділі повноважень у структурі влади не сприяють утвердженню демократичних засад у свідомості громадян і перетворенню демократичних принципів та цінностей на прерогативу розвитку, що становить їхній головний соціальний інтерес.

Зазначу, що в суспільстві нічого не робиться без людського інтересу: усе, що відбувається в суспільному житті, — як погане, так і добре, — є вияв чийогось інтересу. Зазвичай інтереси окремих людей зіштовхуються та нівелюються у взаємній боротьбі, але позаяк інтерес будь-якої спільноти людей являє собою поєднання та інтеграцію інтересів усіх індивідів, що утворюють дану спільноту, важливо визначити саме цю вихідну категорію — інтерес індивіда, особистості. На мій погляд, це співвідноситься із можливостями демократичного розвитку суспільства. Демократична система стане продуктивною тільки тоді, коли її елементи та принципи увійдуть до сфери реальних інтересів різних членів даного суспільства — як груп, так і окремої людини.

НАТАЛІЯ СОБОЛЄВА,

доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України

Соціальні інтереси в контексті ціннісної свідомості

Характерною рисою сучасного соціального розвитку нашого суспільства є зміна ціннісних систем на макро-, мезо- і мікрорівні і, відповідно, формування нового ціннісного простору. Отже, необхідною умовою функціонування соціуму стає завдання узгодження соціальних інтересів суб’єктів соціальних змін як основи всіх соціальних взаємодій у період реформування і трансформацій. Аналіз процесів соціальних трансформацій сучасного українського суспільства передбачає дослідження цієї проблеми в єдності соціетального, інституціонального і власне соціологічного й соціально-психологічного підходів.

Проблема соціальних інтересів у тій чи тій формі постійно перебувала у фокусі уваги вітчизняних і закордонних учених. Розроблялися поняттєвий апарат і різні класифікації соціальних інтересів, робилися доволі ефективні спроби емпіричного вивчення інтересів окремих соціальних груп тощо. Однак у цьому дослідницькому полі залишилося багато недостатньо розроблених питань. Зокрема, особливої актуальності зараз набуває проблема раціональності соціальних дій застосовно до українських умов. Іншими словами, йдеться про дослідження процесів формування й узгодження інтересів соціальних суб’єктів різного рівня, вивчення того, яким чином ці інтереси усвідомлюються, вербалізуються і декларуються, які дії і засоби плануються акторами для реалізації їх у практичній площині. На макрорівні ці чинники визначають як перспективу, так і саму можливість формування конструктивної загальнонаціональної програми перетворень та її подальшої реалізації, на мікрорівні ці чинники виступають найважливішими детермінантами організації повсякденного життя людей, виявляючись у їхніх загальних орієнтаціях і мотивації дій, у

зміні характеру суб’єктності в напрямі розширення свобод і самостійності пересічних членів суспільства.

Зіткнення різнопланових соціальних інтересів, яке відчутно загострилося в період розпаду попередньої системи, зумовило нову конфігурацію конфліктів, що набули багатополосного й різноаспектного характеру. Серйозною проблемою для нашого суспільства, яка великою мірою зумовлює пролонгацію системної кризи, стала відсутність легітимних макросуб’єктів, тобто носіїв і виразників інтересів суспільства загалом, а також несформованість і конфронтація інтересів суб’єктів, що діють на мезорівні. Неузгодженість у взаємодіях суб’єктів різного рівня поглиблює загальну кризову ситуацію. Особистісна ситуація на мікрорівні залишається несприятливою, оскільки індивідуальному акторові важко знайти своє місце в теперішній невизначеній соціальній системі, яка залучає до активного функціонування вельми обмежену частину суспільства. Тому зусилля окремих ініціативних суб’єктів на мікро- і мезорівні або соціальних груп, об’єднаних спільними груповими цілями в окремій життєвій сфері, не можуть розв’язати кризової ситуації в масштабі країни й консолідувати суспільство в цілому.

Мотивація дії (спрямованість мотивів прийняття рішень і характер вербалізації вчинків) ускладнюється залежно від рівня суб’єктності. Вищі рівні дії мають також складнішу структуру опосередкувань мотивації, а тому менш прозорі для розуміння природи такої соціальної поведінки і менш доступні для емпіричного дослідження. Якщо на рівні повсякденності оперування владними ресурсами не виходить за межі індивідуальних або сімейних інтересів, то вже на мезорівні розширення владних повноважень зумовлює необхідність куди складнішого узгодження дій і врахування інтересів та імовірних реакцій партнерів і контрагентів. На макрорівні, де обсяг влади, що незіставно збільшився, дає змогу розпоряджатися величезними соціальними ресурсами, багаторазово збільшується складність урахування, з одного боку, інтересів суб’єктів співпраці та протидії, а з іншого боку — соціальних наслідків ухвалюваних рішень. Зростає також роль “морального забезпечення” таких рішень, що впливають на подальший розвиток і консолідацію всього суспільства.

Практично всі етичні вчення і моральні доктрини декларували пріоритет цінностей, принципів, різного ґатунку належностей, тоді як суб’єктивним інтересам, преференціям, бажанням відводилися підпорядковані, другорядні ролі. Однак насправді світом правлять передовсім інтереси (“шукай, кому вигідно”, як це було сформульовано ще в римському праві), інтереси політичні, економічні, класові, національні тощо. Індивіди щодня перебувають у пошуках грошей і товарів; фірми шукають дешеві ресурси і ринки збуту; політичні партії переймаються набуттям ширших можливостей у структурах влади; держави та блоки держав реалізують свої інтереси в політичній, економічній, військовій сферах.

Тож яким є співвідношення цінностей та інтересів? *Цінності визначають те, що ми маємо робити, а інтереси — те, що ми хочемо робити.* Цінності, подібно до інтересів, можуть об’єднувати окремих індивідів у групи. Проте ті чи ті цінності й інтереси приймаються далеко не всіма членами спільноти, в межах якої вони функціонують, тобто і цінності, і інтереси здебільшого не є всезагальними за належністю. Натомість цінності, на відміну від інтересів, завжди є всезагальними за змістом. Інакше кажучи, у своєму смисловому змісті цінності не прив’язані ані до окремого індивіда, ані до групи людей, ані до жодної спільноти. Цінності — це завжди чийсь цінності за належністю, але цінності “взагалі” за змістом. Інтереси завжди співвідносяться зі своїми носіями як за належністю, так і за змістом.

В усіх групових та індивідуальних інтересах можна реконструювати цінності, що їх обґрунтовують, але самі по собі інтереси не можуть бути граничними нормативними засадами свідомості та поведінки людей. Цінності різного рівня ніби упрорюються в інтересах, вони є *смисловими інваріантами інтересів* і водночас засада-

ми їх. Інтереси ж виступають не засадами, а причинами і спонукальною силою активності. Проте істинний зміст приватних інтересів найчастіше успішно маскується за рахунок декларативних апеляцій до цінностей вищого рівня, або ціннісних універсалій.

Розуміння сутності соціальних інтересів, реального змісту їх за тих чи тих умов пов'язане з осмисленням суб'єкта — носія інтересів. В онтологічному сенсі інтереси задані об'єктивно, а в гносеологічному — вони суб'єктивні, оскільки все залежить від розуміння й осмислення їх суб'єктом. Необхідно зважати на особливості формування й конструювання інтересів і варіантів інтерпретацій їх. Соціальні інтереси визначають умови активності самих соціальних акторів.

Таким чином, інтереси існують у контексті ціннісної свідомості, є психологічними та соціальними носіями тих чи тих цінностей, як правило, не власне моральних, але разом із тим вони можуть піддаватися моральному оцінюванню в перебігу екзистенціальних зіставлень і прийняття відповідних рішень.

ЛІДІЯ СОХАНЬ,

доктор філософських наук, головний науковий співробітник відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України

Суспільне служіння як життєве кредо особистості: до постановки проблеми

Проблему втілення соціальних інтересів у життєдіяльності особистості я маю намір розглянути крізь призму феномена суспільного служіння. Такий підхід постає як правомірний, якщо виходити з того, що соціальний інтерес, як обґрунтовано стверджував А.Адлер, “є основою інтеграції в суспільстві й усунення почуття неповноцінності”. Розшифровуючи своє розуміння соціального інтересу, вчений наголошував готовність до внесків у спільний добробут, до виявлення довіри, турботи, співчуття, близькості, до відповідального вибору, співробітництва та включеності, зрештою, до творчості, тобто потребу в суспільному служінні, імпліцитно закладену в соціальному інтересі як специфічному соціальному утворенні.

Під суспільним служінням у цьому контексті розуміється такий тип діяльності особистості, який не просто спрямований на задоволення певних інтересів інших (людства, Батьківщини, певних соціальних спільнот і значимих індивідуальних учасників соціальної взаємодії), а й мотивується прагненням людини принести благо іншому, що і становить її життєве кредо. Очевидно, що складна соціальна поведінка людини не має однолінійної спрямованості. Мотивація реальної поведінки має найчастіше багатогранну структуру, де переплітаються мотиви різного рівня соціальної заданості.

Суб'єктом суспільного служіння може виступати як соціальна спільнота, так і конкретна особистість. Життєве кредо особистості інтерпретується як ключова смисложиттєва установка, що відбиває її життєві цінності й воління і накладає свій відбиток на реальну життєдіяльність особистості, визначає її головні життєві вибори. Про життєве кредо можна говорити лише застосовно до соціально і психологічно зрілої особистості, яка здійснює своє життя відповідно до своїх життєвих установок. В особистості, яка не досягла певного рівня зрілості, яка перебуває в стані аномії, її уявлення про світ і себе мають аморфний характер, а установки й техніки поведінки мають переважно ситуативний характер.

Звернення до проблеми суспільного служіння як життєвого кредо особистості ставить нас перед необхідністю подолання певного скепсису щодо феномена суспільного служіння. У нашій культурі досить міцно вкорінена ідея, що “суспільне служіння” — це міф, маска, що її надягає на себе соціальний актор, щоб завуалювати свої, часом не чисті, корисливі інтереси. Цю ідею істотно підживлює й те, що можна спостерігати у сфері політики та політиків, у діяльності яких посилення на “служіння суспільству” чи “служіння своєму народові” виглядають, на жаль, найчастіше як своєрідний камуфляж. Політична система, що зійшла з нашої політичної арени, залишила по собі солідну спадщину такого ґатунку. Однак і нова влада, і нове покоління політиків щедро поповнюють багаж скептицизму стосовно ідеї суспільного служіння.

Скепсис, про який ідеться в цьому разі, підсилюється й за рахунок продуктів масової й індивідуальної свідомості, а також унаслідок реального теперішнього становища громадян країни, змушених жити за умов глибокої суспільної кризи, різкого зниження життєвого рівня більшості населення країни, криміналізації й корумпованості суспільства й неминучого, з огляду на це, падіння довіри до всіх інститутів влади, занурення у приватне життя, розростання індивідуалізму.

Очевидно, що через негативне сприйняття людиною суспільства, у якому вона живе, у неї виникає прагнення дистанціюватися від такого суспільства, замкнутися в колі свого безпосереднього повсякденного існування. Тим паче, що негативно оцінюються й моральні якості людей, здатних, на думку населення, збрехати, щоб просунути службувою драбиною, піти на нечесний вчинок заради вигоди. Проте історичний досвід, зокрема й новітніх часів, свідчить, що мірою поступу суспільства від стану хаосу до певного соціального порядку в суспільстві в різних інституціях і в індивідуальній діяльності окремих осіб наростає практика звертання до тих чи інших форм суспільного служіння.

МАКСИМ ПАРАЩЕВІН,

кандидат соціологічних наук, науковий співробітник відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України

Релігійні групи в полі соціальних інтересів

Соціальні інтереси того чи того суб'єкта (особистості або групи) як інтереси, пов'язані із соціальним становищем цих суб'єктів, реалізуються через діяльність різних соціальних груп, а також, своєю чергою, частково й визначаються цими групами. Наприклад, релігійні групи, так само як інші соціальні групи, якщо вони бажають зберегти своє становище, активно діють у напрямі забезпечення та захисту спільногрупових чи індивідуальних інтересів різної спрямованості — економічних, політичних, духовних і власне соціальних.

Однак не треба забувати, що значення релігії для напрямів і характеру інтересів соціальних суб'єктів загалом і соціальних інтересів зокрема є соціокультурно зумовленим та історично змінюваним. У давніх та середньовічних суспільствах інтереси соціальних груп та особи значною мірою спричинювалися впливом релігійних компонентів свідомості. Мірою переходу суспільств від середньовічного голізму до капіталістичної диференціації та багатоманіття, втрати релігією своєї монополії на пояснення світу і формування світогляду, соціальні інтереси дедалі більше формувалися під впливом нерелігійних, секулярних складових. Тож насамперед постає питання здатності в сучасному глобалізованому, інформатизованому, гедонізованому світі різноманітних релігійних груп до захисту і забезпечення реалізації своїх

соціальних інтересів. Безперечно, така здатність залежить від впливовості цієї групи в суспільстві, адже без такої впливовості захист своїх інтересів є або неможливим, або суттєво обмеженим. Міра ж впливовості в суспільстві, своєю чергою, залежить від: 1) чисельності членів релігійних груп; 2) соціальних позицій цих членів (чи йдеться про маргінальні верстви чи такі, що мають певну вагу в суспільстві); 3) міри впливу цієї групи на діяльність своїх членів. Якраз ця здатність релігійних груп до впливу на дії своїх членів у сучасних суспільствах і ставиться під питання.

На сьогодні досить поширеними (хоча, так само й оспорюваними) є уявлення, що впродовж останніх кількох століть (фактично починаючи з руйнації середньовічного світу і становлення капіталізму) в суспільствах християнського світу відбувався процес секуляризації, наслідком якого стала втрата релігією її колишньої соціальної ролі, перетворення її переважно на справу особистого вибору, перехід її до приватної сфери життя. Проте теза про домінування в суспільстві секуляризаційних тенденцій й досі залишається проблематичною, а роль релігії в суспільстві залишається неоднозначною.

Так само виникає питання, яким чином і якою мірою релігійні переконання чи сама належність до певної релігійної організації (яка має свої власні інтереси) визначають інтереси особи. Адже релігійна людина періодично стикається із ситуаціями, коли вимоги життя чи соціального оточення входять у суперечність із власними релігійними інтересами. І з'являється потреба в узгодженні цих нетотожних інтересів. Зрозуміло, що в таких випадках можливі три шляхи: 1) орієнтація суто на релігійні інтереси з відмовою від дій чи відносин, які їм суперечать; 2) тимчасове “забування” своїх релігійних інтересів і дії відповідно до поточних соціальних, економічних та інших інтересів; 3) намагання знайти компроміс між релігійними й секулярними інтересами. На перший погляд може видаватися, що в сучасних світських суспільствах реалізується переважно другий або третій сценарій. Проте реальність не така однозначна. Релігійні інтереси й по сьогодні можуть впливати на переваги щодо кола знайомих та друзів, вибір роботи, політичні переконання.

Отже, однією зі складових дослідження поля соціальних інтересів груп та особистості є дослідження місця в цьому полі релігійних груп та організацій. І тут вимальовуються кілька напрямів такого дослідження. По-перше, діяльність релігійних груп у полі соціальних інтересів можна розглядати принаймні з двох боків. З одного боку, самі релігійні групи як цілісність постійно борються за збереження або покращення свого становища в суспільстві (тобто релігійна група виступає як суб'єкт соціального інтересу). З іншого боку, належність людини до релігійної групи є одним із ресурсів забезпечення певного соціального становища цієї особи (тобто релігійна група виступає об'єктом соціального інтересу особистості). І необхідно враховувати обидва ці боки.

По-друге, реалізація соціальних інтересів релігійної групи може відбуватися як у формі мирної взаємодії з іншими соціальними групами, так і у формі конфлікту. Причому ці конфлікти можуть виникати як у площині релігійна–нерелігійна група/організація, так і в площині міжрелігійного конфлікту.

По-третє, необхідно мати на увазі, що в діяльності релігійних груп зазвичай відбувається переплетіння інтересів власне релігійних (тих, що пов'язанні з відносинами людини чи групи зі сферою священного, божественного) із інтересами світськими. Відповідно є необхідність у визначенні ваги кожного з цих інтересів, у дослідженні того, якою мірою соціальні інтереси різних соціальних груп та індивідів є пов'язаними власне з релігією, її настановами, цінностями, ідеалами, вимогами. Причому це варто робити окремо для: 1) груп людей релігійних, які належать до певних релігійних організацій, і 2) для груп релігійних людей, які, втім, не належать до релігійних організацій.

У такому дослідженні необхідно також розрізняти секуляризоване суспільство європейської цивілізації і ті суспільства, де значення релігії для соціалізації та повсякденного життя людини залишається істотним (мусульманські, латиноамериканські, африканські країни). Але для цих останніх суспільств теж необхідно визначити ступінь впливу релігійних елементів на зміст соціальних інтересів. Ті інтереси, які на перший погляд здаються релігійно зумовленими, насправді можуть мати витоки у родових, політичних, нерелігійних соціокультурних царинах.

РИММА АНУФРІЄВА,

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України

Інтереси в структурі життєдіяльності осіб похилого віку

Перш ніж взятися до викладу основних тез заявленої теми, хочу зробити деякі зауваження щодо розгляду становлення категорії “соціальний інтерес”, а також зміни в її змістовому наповненні в наш час.

У попередніх виступах уже звучала думка про фундаментальність категорії соціальний інтерес. Відзначалася і відсутність єдиної думки соціологів у розумінні природи та характеру соціального інтересу, його змісту. Ми бачили, що соціальний інтерес розглядають і як сукупність важливих стимулів соціальної поведінки, і як орієнтацію особистості, соціальної групи, верстви, і як усвідомлені потреби, реальні причини дій, подій, звершень, те, що стоїть за внутрішніми спонукками (мотивами, помислами, ідеями) індивідів, соціальних груп, класів, які беруть участь у цих діях. Процес становлення соціального інтересу як соціологічної категорії здійснювався досить поступово: спочатку превалював процес оволодіння якісними характеристиками цього феномена та кількісними його виявами, і тільки потім соціологічне знання вийшло на шлях визначення закономірностей, принципів досліджуваного явища, сформувалися передумови його соціологічного бачення. Крім уже згаданих у попередніх виступах підходів хотілося б нагадати про трактування соціального інтересу з позиції циклізму (П.Сорокін), соборності та духовної всеєдності (В.Соловйов, М.Бердяєв), анархізму (М.Бакунін, П.Кропоткін).

Але незважаючи на ґрунтовні розробки теорії інтересу та його тлумачення різними дослідниками впродовж тривалого історичного періоду, із підсумку позицій сьогодення очевидно, що це не дає цілісного соціологічного знання досліджуваної проблеми. І це зрозуміло, оскільки трансформаційні процеси, що відбуваються в сучасному українському суспільстві, їх ефективність значною мірою залежать від розуміння змісту інтересів, а також визначення динаміки міжгрупових та міжособистісних взаємодій. Створюючи свою модель соціального розвитку за умов світових трансформацій, українське суспільство намагається впоратися з неабиякою складністю та динамічною суперечливістю суспільних процесів, долати дисбаланс інтересів на всіх рівнях суспільного розвитку. Особливої актуальності проблема соціального інтересу набуває у площині глобалізації, коли відносини між верствами та групами людей формуються на підставі багатьох соціальних критеріїв і чинників, і тому частково перетинаються, інтергруються, набувають динамічності.

Однією з істотних умов поступального розвитку сучасного українського суспільства, зміцнення держави залишається узгодження, поєднання різноманітних інтересів — особистих, національних, загальнолюдських. Таким чином, можна

констатувати, що існує соціальне замовлення на дослідження суспільствознавцями специфіки соціальних інтересів на сучасному рівні розвитку соціологічного знання.

На думку багатьох дослідників, соціальний інтерес породжує широку гаму внутрішніх інтересів та мотивацій особистості, стимулює її саморозвиток. Вся життєдіяльність особистості насичена різного роду інтересами — особистісними, приватними, громадськими тощо. Для віднесення тих чи тих інтересів до сфери життєдіяльності особистості важлива не тільки градація цих інтересів як об’єктивного факту, а й розкриття особистісного сенсу, мотиваційного та емоційного тла цього явища в життєвому світі особистості. Отже, певною мірою можна визначити інтерес як стан, пронизаний позитивними емоціями, прагненням людини налагодити доступ до об’єкта життєдіяльності. Це складна форма вибіркової діяльності особистості, в якій особливим чином втілюються й поєднуються її пізнавальні, емоційні та вольові риси.

Людське життя, життєдіяльність як багатогранний, динамічний процес охоплює вікові й соціальні зміни особистості, її психологічні та моральні колізії. Але в усій своїй багатомірності цей рух не є хаотичним, він є усвідомленим, організованим самою особистістю в межах її життєвого шляху. Так, у період наближення старості чітко усвідомлюється комплекс змін, пов’язаних із соціальними колізіями — вихід на пенсію, проблеми сімейних стосунків, соціальних ролей, соціального престижу. Зміни, що відбуваються на рівні індивіда, полягають у тому, що у літніх людей знижується соціальна та біологічна активність, працездатність, продуктивність діяльності, погіршується самопочуття. Ускладнюються зміни на рівні особистості, які заторкують систему ставлень людини до себе і до людей, що оточують її. При цьому спостерігається суттєве зниження самооцінки, невдоволеність собою, невпевненість у своїх силах, звуження кола інтересів, аж до спрямованості їх суто на саму себе. Таким чином, великого значення набуває соціальний фактор життя, що стимулює звуження інтересів літніх людей та їх концентрацію головню на проблемах здоров’я та різних життєвих негараздах. Однак не треба вважати, що такі зміни психічного стану притаманні всім літнім людям. Є чимало осіб, які до глибокої старості зберігають оптимістичний настрій, високу працездатність. Цьому сприяють багато чинників, зокрема здоровий спосіб життя, наявність розвинених інтересів, активне громадське життя.

Багаторічні моніторингові дослідження Інституту соціології НАНУ фіксують міру виявлення інтересів, соціальної активності літніх людей у різних царинах життєдіяльності — трудовій, політичній, дозвіллевій тощо. Так, за даними Омнібусу 2007 року, на запитання: “Якою мірою Вас цікавить політика?” — 19,8% чоловіків, а також 14,4% жінок відповіли: “Дуже цікавить”; певною мірою цікавляться політикою 64,2% чоловіків та 64,1% жінок (до групи літніх людей в опитуванні було віднесено чоловіків 60–75 років і жінок 55–75 років, разом 412 осіб). І хоча інтерес до політики є виявом пасивної форми участі в політичному житті, однак він дає змогу оцінити ставлення літніх людей до політичної системи, політичних процесів та явищ, що відбуваються у країні. Літні люди залишаються повноправними членами суспільства, здатними брати участь у політичному житті, реалізовувати певні інтереси у сфері політики.

Соціальне визнання та певний соціальний статус людина набуває, беручи участь у житті суспільства. І хоча після виходу на пенсію літні люди часто продовжують активне життя, у них назагал виникає дефіцит соціальних зв’язків. Суспільство зацікавлене в підтримці участі літніх людей у різних формах суспільної життєдіяльності. Якщо вихід на пенсію розглядати як вихід “з нормального життя”, то така втрата для літньої людини має компенсуватися іншою інтегративною діяльністю, яка б давала змогу уникнути соціальної ізоляції. Однак, на жаль, сучасне суспільство пропонує надто мало можливостей для виявлення соціальної активності

літніх людей, якщо взяти до уваги їхній стан здоров'я та соціальну забезпеченість. Відповідаючи на запитання: “Якою мірою Ви задоволені своїм становищем у сучасному українському суспільстві?”, 50% чоловіків та 52,6% жінок відповідали: “Радше незадоволені”. Тому дуже важливою є гуманістичні підходи в політиці держави, в діяльності громадських організацій щодо підвищення соціальної активності літніх людей, реалізації їхніх інтересів у різних сферах життєдіяльності та, в цілому, формування в людини незалежно від віку почуття задоволеності своїм становищем у суспільстві.